

İHLÂS

﴿ ۱۱۲ ﴾ سُورَةُ الْإِخْلَاصِ

Fatiha gibi bu Sûrei celîlenin de birçok adları vardır, en meşhurları İhlâs ve «

﴿ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴾ dir. Bu Sûre dînin üssül'esası olan tevhîdi en halis ve en güzel surette ifade

ettiği için buna İhlâs denilmiş olduğu gibi «Esas» da denilmiştir. Allah teâlâ ayetelkürsî ile de İhlâs

Sûresinde olduğu kadar Kur'andan başka hiç bir kitabda, islâmdan başka hiç bir dînde böyle güzel ta'rif

olunmamıştır, hâfız İbni Recebin Kâ'bdan, Zemaşşerînin Übey ve Enesten merviy olarak zikrettikleri vechile

«Semavat ve Arz « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴾ Sûresi üzerine te'sis olunmuştur.» diye varid olan haber

aklen dahi hilafına ihtimal olmyan bir hakikattir. Zatında vücudu vâcib, kemali mutlâkı câmi' ihtiyacdan ve

şerik-ü nazîrden münezzeah bir varlık olmasaydı hiç birşey olamazdı. Hisde ve akılda birbirleriyle

birleştikleri görölüp duran bütün Semaları, Arzları ile âlem hep onun birliğine delâlet eyleyen, hep onun

varlığını ve birliğini bildiren âyât ve delâil olarak yaratılmış ma'nasına bu Sûrenin mazmunu üzerine

müessesistir. Bundan dolayı bu Sûreye, Tevhîd Sûresi, Tefrid Sûresi, Tecrid Sûresi, Necat Sûresi, Velâyet

Sûresi, Ma'rifet Sûresi dahi denilmiştir. Çünkü bu Sûrenin mazmununa ma'rifette Allah tanınmış olur. Bir

adam namaz kılmış bu Sûreyi okumuştur, Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem «

إِنَّ هَذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ = bu, rabbını tanımış, ârif bir kul» buyurdu

Sh:»6270

diye bir eserde varid olmuştur. Buna Sûrei Cemal de denmiştir. Zira; «

« أَحَدٌ، صَمَدٌ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ » cemali

a'lânın vasfıdır. Sûrei Nisbede denilmiş, çünkü Tirmizinin de rivayet ettiği vechile müşrikler Resulullaha «

« أَنْسِبُ لَنَا رَبَّكَ » bize rabbının nesebini söyle demeleri üzerine nâzil olmuş, Allah tealânın

nesebden münezzehtir. Bir de Taberânî, Osmân ibni Abdirrahmani Taraikî tarikıyla

şöyle bir hadîs rivâyet eylemiş: «herşey'in bir nisbeti vardır, Allah tealânın nisbeti de «

« قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ » dir, denilmiş ise de Âlûsî derki: hâfız İbni Receb buna

ah cidden zayıftır, Osman menakîr rivayet eder demiş, Mîzanda da bu hadîs mevzu'dur demiştir.

Doğrusu bu Sûre « لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ » ile Allah hakkında nesebi nefy etmektedir. Buna

Sûrei Samed ve Sûrei muavvize dahi denilmiştir, Neseî, Bezzar, ve İbni merdûye senedi sahih ile Abdullah

ibni Üneysten rivayet etmişlerdir, demiştirki: Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem, göğsüme elini koydu da

bana « قُلْ » dedi: ben ne diyeceğimi bilemedim, sonra « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » buyurdu,

söyledim bitirdim, sonra « قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ » buyurdu,

söyledim bitirdim, sonra « قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ » buyurdu, söyledim bitirdim bunun üzerine

Resulullah buyurdu ki işte böyle teavvüz et, teavvüz edenlerin hiç biri bunlar gibisiyle teavvüz etmemiştir.

İbni Abbastan bir rivâyette kabir sıkıntılarına mâni olduğu için Sûrei mânia da denilmiş, okunduğu zaman

Melekler dinlemeğe hâzır olduğu için Sûrei Mahzar dahi denilmiş, şirkten berî kıldığı için, Berâe Sûresi

denilmiş, halis tevhidi tezkir ettiği için Sûrei Müzekkire denmiş, bir hadîsi şerifte her şey'in bir nuru vardır,

Kur'anın nuru da « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » dir, diye vârid olduğu için Nûr Sûresi de denilmiş, bunun

tezammun ettiği tevhid olmayınca iman tamm olmayacağı için, İyman Sûresi dahi denilmiş «

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ » ile bu, « قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ »

isbatı menzilesinde ma'nen birbirlerine merbut oldukları için bunlara ihlâsayn ve Mukaşşeteyn dahi

denilmiştir.

Nüzulü, Mekkî Medenî olması hakkında iki kavil vardır: Keşşaf ve Râzî Mekkî olmasını tercih etmişler, Beyzavî ve Ebüssüud muhtelefünfiyh demişlerdir, Bahirde Abdullah, Hasen, İkrime, Atâ, Mücahid ve Katâde kavlinde mekkîdir, İbni Abbas ve Muhammed İbni Ka'b ve Ebil'âliye ve Dahhâk kavlinde medenîdir, demiş. İtkanda da: sebebi nüzulünde mütearız iki hadîsten dolayı iki kavil vardır, ba'zıları nüzulün tekerrüriyle beyinlerini cem' etmişlerdir, sonra bana medenî olmasının tercihi zâhir oldu demiştir. Mütearız iki hadîs dediği de sebebi nüzulün Müşrikler ve Yehûd olması hakkındaki iki rivayettir. İbni Cerîr bunu şöyle tafsîl eder: zikr olundu ki Müşrikler Resulullah'a rabbül'izzetin nesebinden suâl ettiler, Allah tealâ da cevaben bu Sûreyi inzâl buyurdu, ba'zıları da: hayır Yehûdun gelip bu halkı Allah halk etti, fakat Allahı kim halk etti? Diye sormalarından dolayı onlara cevâben nâzil oldu demişlerdir.

Müşriklere cevaben indi diyenler: Ebül'âliye tarikıyla Übeyy ibni Kâ'bdan ve Şa'bî tarikıyla Câbirden

şöyle rivâyet etmişlerdir: Müşrikler « **أَنْسِبُ لَنَا رَبَّكَ** » dediler. Allah tealâ da «

« **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** » inzâl buyurdu, İkrimedden: Müşrikler Resulullah'a «

« **أَخْبِرْنَا عَنْ رَبِّكَ، صِفْ لَنَا رَبَّكَ مَا هُوَ وَ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ هُوَ** »

rabbından bize haber ver, rabbını bize vasf-u ta'rif et, o nedir? Ve nedendir? Ya'ni mahiyeti nedir, faslı

nedir? dediler, Allah tealâ da « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » ilâ âhirissûre inzal buyurdu. Yine

Ebül'âliyeden: « أَنْسِبُ لَنَا رَبَّكَ » diyen «kadei ahzab = ya'ni ahzab kumandanları idi, Cibril

de bu Sûreyi getirdi.

Yehûdun suâlinde dolayısı diyenler: Abd ibni Humeyd, Selemeden ibni İshaktan, Muhammedden,

Sayıdden şöyle rivâyet etmişlerdir: Peygambere Yehûdden bir reht geldi, ya Muhammed, «

« هَذَا اللَّهُ خَلَقَ الْخَلْقَ فَمَنْ خَلَقَ الْحَقَّ » dediler, Hazreti Peygamber

gadablandı hattâ rengi değişti, rabbi için gadabından onlara şiddetle çıkıştı, derken Cibril geldi onu teskin

etti « احْفَظْ عَلَيْكَ جَنَاحَكَ » cenahını üzerinde tut, ya'ni sâkin

Sh:»6272

ol ya Muhammed! Allahdan suâllerine cevap geldi, Allah buyuruyorki, dedi: «

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
كُفُوًا أَحَدٌ » Resulullah bunu onlara okuyunca da bize Rabbini vasf et, onun hıkâtı nasıl? Bâzûsu

nasıl? Kolu nasıl? Dediler, bu kerre de Peygamber evvelkinden daha şiddetli gadablandı, yine Cibril geldi

evvelki gibi söyledi ve suâllerinin şöyle cevabını getirdi: «

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

katâdeden de: Yehûdden bir takım kimseler Peygambere gelip « أَنْسِبُ لَنَا رَبَّكَ » dediler.

اهـ . Onun üzerine « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » ilââhirissûre nâzil oldu .

Râzinin nakline göre üçüncü bir kavil de Nasârânın suâli sebebiyle nâzil olmuştur. Atâ İbni Abbastan

şöyle rivayet eylemiştir: Necran vefdi geldiği zaman bize Rabbini vasf et o, ne şeyden, ne cevherden

demişlerdi, Resulullahın Rabbim birşeyden değildir, o eşyanın halıkıdır, dedi, bunun üzerine «

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » nâzil oldu, onlar o, vâhid, sen de vâhidsin dediler: «

اللَّهُ الصَّمَدُ » dedi, samed
لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » buyurdu, bize sıfatını artır dediler, «

nedir? Dediler; halkın bütün havâyicinde kendisine müraceat ettiği «

لَمْ يَلِدْ » dedi, artır dediler, « الَّذِي يَصْمَدُ إِلَيْهِ الْخَلْقُ فِي الْحَوَائِجِ »

Meryem gibi doğurmuş değil, « وَلَمْ يُولَدْ » İsâ gibi doğurulmuş da değil, «

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ » dedi.

Mutlâka «müşrikîn» lâfiyle rivâyetten ma'hud Mekke müşrikleri tebâdür etmek it'ibariyle bundan mekkî olması zâhir gibi görünür ise de Ebû'lâliyenin bunu sonraki rivâyetinde kadei ahzab diye tefsir etmiş olması ve meşhûr ahzab vak'ası Medînede vukua gelmiş ve ona Yehûdîlerin de iştirâk etmiş bulunması, bir de Allah hakkında öyle suâl soranlar herkim olursa olsun müşrik demek olacağı mülâhaza edilince bu rivayetlerin mecmuundan bu Sûrenin Medenî olduğunu anlamak daha müreccah olur, Süyutînin sonra bana Medenî olduğu zâhir oldu demesinin sebebi de bu olmak gerektir. Ya'ni müşriklerin suâli yalnız Mekkede iken olması lâzım gelmez, ve Allah tealâ

Sh:»6273

hakkında acz, ihtiyac, şirket gibi bir eksiklik tasavvur etmek demek olan neseb veya mahlukluk suâli sormak ülûhiyyetin tenâsül ve tevâlûdüne kail olan alelumum Müşriklerin şânı olduğundan bu Sûre Allaha veled veya vâlid veya eş ve nazîr veya herhangi bir ihtiyac isnad eden cüz'î, küllî, celî, hafî her türlü şirk erbabının hepsini redd eden ve Allahı hak sıfatıyla tenzih ederek vasf-u ta'rif eyliyen en güzel bir cevap olduğunda şübhe yoktur. Ma'lûmki nüzulüne sebep olan sâillerin hususîyyeti, cevabın umum ve şumulüne mâni' olacak değildir. Böyle nesih cereyan etmek ihtimali olmiyan âyât ve süverde tarihin, zamanın da bir

hukmü olamayacağından sebebi nüzulün Mekkî veya Medenî olmasının bilinmesinin de hüküm noktai

nazarından hiç bir farkı yoktur, bu gibilerde esbabı nüzul vukuî olmak üzere cereyanı hâli beyan için ziyade

ma'lûmat kabîlinden zikr olunur. Binaenaleyh Nasârânın teslîsini de redd olduğunda şübhe yoktur.

Âyetleri - Dörttür, Mekkî ve Şamîde beştir. « لَمْ يَلِدْ » de bir âyet sayılmıştır.

Fasılası - Yalnız دال harfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
﴿ ۱ ﴾ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ﴿ ۲ ﴾ اللّٰهُ الصَّمَدُ ﴿ ۳ ﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ
يُولَدْ ﴿ ۴ ﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿ ۵ ﴾

Meali Şerifi

De, o: Allah tek bir (اَحَدٌ) dir 1 Allah, o eksiksiz sameddir 2 Doğurmadı ve doğurulmadı 3 Ona bir

küfûv de olmadı 4

Sh:»6274

1. ﴿قُلْ﴾ - hitab Resulullah'a ve dolayısıyla hitab şanından olanların hepsinedir. Emrin tasrihinde

bu ta'rifin bilhassa beyani ilâhî olduğunu ifade ile aynen söylenmesi ve tebliği matlûb olduğuna tenbih

vardır. Kavil ma'kule ve melfuza şâmil olur, kemali de lafız ve ma'nanın cem'indedir. Ya'ni sade kendinden

bir düşünce ve sırf aklî ve nazarî delillerden bir istidlâl olarak değil, Allahın kendi bildirdiği hak kelâmı

olduğunu şeksiz şübhesiz kalbinle tasdik ve dilinle takrir ederek kendi nefsinde söylediğin gibi başkalarına

da tebliğ et, söyle: herkesde böyle söylesin « وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ » mazmunu mucebince böyle

söyle diye tavsiye etsin, ﴿هُوَ﴾ o- mübteda olan bu zamirin bu Sûrede mercii geçmemiştir. Sebebi

nüzule nazaran suâl edilmiş bulunan Allaha raci, olması lâzım gelir, yukarki Sûrelerden birine nazaran da

en yakın olarak « إِذَا جَاءَ » Sûresinde zikrolunan Allah ismi hatıra gelir. Fakat Sûre müstakill olduğu

ve müstakill olarak okunduğu zaman bunların hiç biri zâhir bulunmadığı gibi haberi de yine Allah ismi

geldiği cihetle evvel emirde ibham içinde ma'lûmiyyet, ma'lûmiyyet içinde bir ibham ifade eden bu zamirin

mercii' şayanı dikkattir. Bundan dolayı muhatabların haline göre bunda bir iki vecih zikr edilmiştir: Birisi

evvel-ü âhir « عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ » her şey üzerinde hâzır-u nâzır şâhid olan vâcibülvücud

Hak tealânın zatine râci' olmasıdır. Netekim İbni Sîna bu Sûrenin tefsîrinde bu zamir Allah tealânın mertebai zatinde ancak « هو » ya'ni o demekten başka bir vechile idrâk ve ifade olunamayacağına işaret olduğunu söylemiştir. Ya'ni kendisini ancak kendisi bilen, zatini akılların idraki kabil olmadığından dolayı mertebai zatinde ancak « هو » demekle ta'rif edilebilecek olan vacibül'vücut Hak tealânın zati, hüvviyeti demektir.

Fahri Râzî de demiştirki: burada « أَحَدٌ • اللَّهُ • هُوَ » üç lâfız vardır. Her

biri talibînin makamatından bir makama işaretler.

Sh:»6275

Birinci makam, mukarebîn makamıdır ki Allaha gidenlerin makamlarının en yükseğidir. Bunlarki eşyanın minhaysü hiye hiye mâhiyyat ve hakaikına bakmışlar, Allahdan başka mevcut görmemişlerdir, çünkü lizâtihî vücudu vâcib olan ancak Hak tealâdır, maadası lizâtihî mümkündür, lizâtihî mümkün olan da minhaysü hüve hüve nazar edilince ma'dumdur. Onun için onlar akıl gözleriyle Hak sübhânehu ve tealâdan maada mevcut görmezler. Hüve işareti mutlâkadır, fakat işaret, mutlak olsa da müşarünileyh,

muayyen olunca o mutlak o muayyene masruf olacağından o mukarrebîn nazarında « هو » denilince Hak sübhânehu ve tealâya işaret olur, ve onlar iki mevcud görmediklerinden dolayı «o», demek onlar için irfanı tam husulüne kâfi olur. اهـ.

Bu iki mülâhazaya göre « هو », Allah tealânın ismine değil, zatına râci'dir demek oluyor, fakat bunu böyle anlamak için « هو », lâfzını zamir değil, esmâi hüsnâdan bir ismi ilâhîdir diye telakkî etmek daha muvafık olur, netekim zamir tavsif olunmadığı halde «

وَالْهَيْكُلُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» de rahman,

rahim sıfatlarıyla tavsif olunduğundan dolayı « هو » nin esmai ilâhiyyeden olduğunu söyleyenler olmuştu.

O halde gerek zamir ve gerek ism olarak zâtullaha işaret olduğuna göre bu hüve, mübtedasının haberi

Allah ismi celâli, ehad de haber ba'de haber olarak ma'na o, Allahdır, ehaddir demek olur. Hüve,

denilmekle mutlak bir varlık ifade edilmiş olduğu için mümkinatın, mahlûkatın hadditazatinde varlık

görmeyen ve hakîkî varlık olarak yalnız kendi zatından başka bir illete muhtac olmayıp kendisi bizâtihi ve

lizâtihi vücudunu muktezî ve bir an için bile yokluğunu farz ve tesavvur etmek

mümteni'

Sh:»6276

olan vâcibülvücud bir zatı Hakkı tanıyanlara karşı «o» demekle bir ta'rif yapılmış olur.

İkinci makam, Ashabı yemînin makamıdır ki bunlar hakkı mevcut tanır, halkı da mevcut tanır, onun

için bunların nazarında mevcudatta lâcerem kesret hasil olur. Biri vücudu vâcib olup yok olması imkânı

olmayan zatı Hak, diğeri de yok iken var, var iken yok olabilen halk kesreti, ondan dolayı bunlara hüve

demek Hakka işarete kâfi gelmez, Hakkı halktan temyiz ettirecek bir mümeyyiz lâzımdır, bunlar ondan zatı

hakkı anlamak için hüve lâfzına Allah isminin de ıktiranına muhtacdırlar, işte bunlar için « هُوَ اللَّهُ »

denilmiştir, çünkü Allah, maadası kendiye muhtac, kendisi maadanın hepsinden müstağnî bütün sıfatı

kemali câmi' zatında ülûhiyyete müstehik bir mevcud demektir.

Üçüncü makam ashabı şimalin makamıdır ki hepsinin aşağısıdır, bunlar vâcibülvüdun, ilâhın birden

ziyade olmasını tecviz ederler, işte bunları redd ve sözlerini ibtal için «ehad» diye de tasrih edilerek «

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » denilmiştir.

Bu hüve zamirinde diğeri bir vecih de zamirişan olmaktadır, ki meşhur olan da budur. Gerek Sûrenin istiklâli ve gerek lisanî belâgat ı'tibariyle bu daha zâhirdir. Ma'lûmki zamirişan söylenecek olan bir cümlenin ehemmiyyetini iş'ar için mübhem olarak evveline getirilip şana irca' edilerek, emr-ü şan: söylenecek gayet mühim söz, hakikat şudur, ma'nasına önündeki cümle ile beyan edilir. Bu surette haberi « **اللَّهُ أَحَدٌ** »

», cümlesi olur. Bunda hüve zamiri hakikatte ifadesi matlûb zatı maksudu her şeyden evvel tanınması lâzım gelen mutlak bir şan olarak duyuran bir mübteda; onu bâtında ve zâhirde bütün sıfatı kemali ile tecelli

ettiren « **اللَّهُ** » ismi celâli de mübteda; « **أَحَدٌ** », bunun zatını kesretten tenzih ile birliği vasfını isbat

eyliyen haberi, bu haberle Allahın birliğini ifade

Sh:»6277

eden bu cümle dahi « **هو** » mübtedasının haberi olarak onunla birleşip onu beyan eylemiştir, demekki o

şan, Allahın birliği kazıyyesinden ibarettir, kazıyyede de maksad ve mazmun, hükümden ibaret olduğu için

beyanı matlûb olan o mühim şan, ancak Allahın birliği hükümünden ibaret olmuş olur. O: « **اللَّهُ** » celâl ve

cemâl bütün kemal sıfatlarıyla varlık kendinin olmakla ülûhiyyet kendisinin hakkı, ya'ni bihakkın ma'bud

olan Hak tealâ ﴿ **أَحَدٌ** ﴾ ehaddir- ikincisi olmiyan tek birdir. Evvel ve âhir şerikten münezzehe «

﴿ **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** ﴾ hep bir, yekâne birdir.

Nihâyede: Allah tealânın esmasında ehad «

هُوَ الْفَرْدُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ وَحْدَهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ آخَرُ» ezel ve lâyezalde

hep bir olan ve beraberindeki diğeri bulunmıyan ferd, tektir. Bu bir isimdirki beraberinde zikr olunabilecek

adedi nefy için bina kılınmıştır « مَا جَاءَنِي أَحَدٌ » bana hiç bir ehad gelmedi dersin, bunda

hemze «vav» dan bedeldir aslı vehaddir, çünkü vahdettendir اهـ.

Ehad lâfzı bir demek olan vâhid ma'nasında dahi kullanılır ise de aralarında mühim farklar vardır.

Vahdetin maadayı nefy etmek demek olan esas ma'nasında ehad, eblâğdır, vâhid, r'tibarî de olabilir. Ehad

ise zatında ne kesr ne maada hiç bir aded kabul etmiyen hiç bir vechile iki olması ihtimali olmıyan hakîkî

birdir, hep bir, daima bir, maadası hiç olan birdir, demişlerdir ki: vâhid ile ehad müteradif değillerdir.

Râzînin nakl ettiği vechile Ezherî demiştirki: ehadiyyet ile Allah tealâdan başka bir şey tavsîf olunmaz.

Meselâ, recülün ehadün, dirhemün ehadün denilmez; recülün vâhidün, dirhemün vâhidün denilir, ferd,

ya'ni tek demektir. Ehad, Allahın sıfatlarından bir sıfattır ki kendisine muhtastır. Onda ona hiç birşey iştirâk

edemez. Bundan başka vâhid ile ehad arasında daha birkaç vechile fark zikr etmişlerdir: birincisi vâhid,

ehadde dâhil olur, ehad, vâhidde dâhil olmaz,

Sh:»6278

(ya'ni ehad vâhiddir, lâkin her vâhid ehad olmaz.) Ehad denilmekle vâhid denilmiş olur, vâhid denilmekle

ehad denilmiş olmaz.

İkincisi: « فُلَانٌ لَا يُقَاوِمُهُ وَاحِدٌ = fûlâna vâhid mukavemet edemez» denildiği zaman

bir mukavemet edemez demek olduğundan lâkin iki mukavemet eder demek câiz olur, halbuki «

فُلَانٌ لَا يُقَاوِمُهُ أَحَدٌ» denildiği zaman lâkin iki mukavemet eder denemez. Çünkü ona hiç

mukavemet edecek yoktur demek olur.

Üçüncüsü, vâhid, isbatta, ehad, nefide kullanılır, isbatta « رَأَيْتُ رَجُلًا وَاحِدًا = bir recül

gördüm denir, nefide ise « مَا رَأَيْتَ أَحَدًا = bir ehad görmedim» denilir, umum ifade eder اِهـ .

Râgıb derki: ehad iki suretle istimal olunur: birisi yalnız nefide birisi de isbatta. Nefye muhtass olanı:

nâtıklar cinsine istiğrak içindir. Aza ve çoğa gerek ictima' gerek iftirak tarikiyle hepsine mütenâvil olur: «

مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ = evde ehad yok» gibiki ne bir ne iki ne daha ziyade ne müctemian ne de

müteferrikan hiç kimse yok demektir, bu ma'na için isbatta isti'mali sahih olmaz. Çünkü iki zıddın nefyi sahih

olursa da isbatı sahih olmaz. Bu ma'naca « فِي الدَّارِ أَحَدٌ » denilse bunda hem münferid vâhidi

isbat, hem de gerek müctemian gerek müteferrikan vahidin mafevkını isbat bulunmuş olurdu, bunun ise

asla olamayacağı zâhirdir. Bu, böyle vâhidin mafevkine mütenavil olduğu içindirki cemi' ile «

« مَا مِنْ أَحَدٍ فَاضِلِينَ » denilmek sahih olur. Netekim «

« فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ » buyurulmuştur. İsbatta müsta'mel olan ehade

gelince: o da üç vechiledir:

« أَحَدَ عَشَرَ ، أَحَدٌ وَ عِشْرُونَ » Evvelkisi: aşerata zamm olunan vâhidde kullanılır:

gibi, ikincisi: muzaf veya muzafünileyh olarak evvel ma'nasına kullanılır. «

« يَوْمَ الْآحَادِ » dedikleri « أَمَّا أَحَدُكُمْ فَيَسْقَى رَبَّهُ خَمْرًا » kavli kerîmi gibi ve «

« قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » gibiki yevmül'evvel demektir. Üçüncüsü mutlâka vasf olarak kullanılırki «

buyurulduğu üzere bu ancak Allah tealânın vafındadır.

Aslı vehaddır ve lâkin vehad gayrisinde kullanılır. Netekim nabiga:

كَأَنَّ رَحْلِي وَقَدْ زَالَ النَّهَارُ بِنَا بَدَى الْجَلِيلِ عَلَيَّ
مَسْتَأْنَسٌ وَحَدٌ

اهـ . Demiştir.

Ebüsşüud ve daha başkalarının beyanına göre hemzesi vavdan mübdel olan ehad isbattakidir. «

﴿فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾ . ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

gibi, nefye mülâzim olan ve umum murad edilen ehad öyle değildir, onun hemzesi aslîdir. İkisi de aslîdir

dahi denilmiştir. Bu Sûrede ikisi de zikredilmiştir.

Ehad ile vâhid arasını Sa'leb şöyle fark etmiştir: ehade: ibtidâen aded bina edilmez: «

«رَجُلٌ أَحَدٌ» , denilmez, «وَاحِدٌ وَاثْنَانِ» , denilmez, «أَحَدٌ وَاثْنَانِ»
«أَحَدٌ وَاثْنَانِ» , denilmez, «رَجُلٌ وَاحِدٌ» denilir demiştir. (Lâkin Râzînin nakline göre İmam Halil, «

denilmek de câiz olduğunu söylemişdirki bunda vâhid ma'nasına demektir.) Hanefiyeden ba'zıları da farkı

şöyle nakl eylemiştir: ehadiyyet hiç birhalde cüz'iyete ve adediyyete muhtemil olmaz, vâhidiyyet ise ikisine

de muhtemil olur: «مِائَةٌ وَاحِدَةٌ وَأَلْفٌ وَاحِدٌ» denilir, ne mietün ehadün, ne de elfün

ehadün denilmez. Hattabî «Ehadiyyet zatin teferrüdü; vâhidiyyet, sıfatta müşareketi nefy içindir» demiş,

muhakkıkından bunun aksi de nakl edilmiştir, ya'ni ehadiyyet, ne zatinde ne de sıfatında şeriki olmiyan bir

tektir. Allah tealâ hakkında bunlar birbirinden ayrılmadığı için vâhid ile ehad bir isim hükmündedir denilmiş,

onun için bir kısım müfessirîn burada ehadi vâhid ile tefsir etmişlerdir. Netekim İbni Abbasın ve Ebu

Ubeydenin de bunu vâhid diye tefsir ettikleri söylenmiş ve vâhid tecezzî ve inkısamı kabul etmiyendir diye

ta'rif edilmiştir. Allah tealâ hakkında vârid ve ehad birbirinden ayrılmamak l'tibariyle ikisi de birdir diye tefsir

etmek herkesin anlaması için daha kolay olur, çünkü ehad vâhiddir. Fakat bununla arada hiç fark yoktur

zann edilmemelidir.

Sh:»6280

Ebül'beka, Külliyyatında ehadin vâhid ma'nâsına da geldiğini bununla beraber aradaki ba'zı farkları kayd

ettikten sonra der ki: «iki vecihten her birine göre de ehad ile murad olunan vâhid, cemi'i vücuhtan vâhiddir,

çünkü ehadiyyet gerek adedî, gerek terkibî, gerek tahsilî teaddüd envainin hepsinden müsalemeti sırfedir,

nisbî olan kesreti vücudiyenin ehadiyyeti zatde istihlâkidir, onun için tenzih makamında vâhide tercih olunur, zira vâhidiyyet adedî teaddüdün intifasından ibarettir, kesreti ayniyye vâhidiyyette de müntefi olur ise de onda kesreti nisbiyle teakkul edilir **اه**. Bunu şöyle de izzah etmişlerdir: Vâhid, muhtelif meratibde birliklere söylenebilir, ehad ise onun ekmevidir, mutlak, müşekkik olduğu zaman kemâline masruf olacağından burada ehadi vâhid diye tefsir edenlerin muradı da daha ziyadesi, daha ekmeli mümkün olmıyan vahdetle muttasıf vâhid demek olduğu anlaşılmalı lâzım gelir.

Bu münasebetle burada vahdet, birlik mefhumıyla vâhid lâfzının ma'nâlarından da bir az bahs etmek ıktiza eder.

İbni Sînanın Şifasında ve Şerhi mevakıfte ve sairede tafsîl bulunduğu üzere vahdet, vücade müsavık, ya'ni mefhumda değil, hamilde müsavî olur. Her hangi bir vahdeti olan, fil'cümle mevcuddur ve her mevcudun bir vahdeti vardır. Hattâ kesîrin bile. Bir çok şeyler bir mahiyette birleşerek bir mevcud olur, meselâ bir on, onların biridir. Ve böyle olması vahdet ile kesretin tekabüllerine de mâni' olmaz. Zira bir şey'e aynı haysiyyetle ârız olmuş değildir. Aralarındaki o tesavîden dolayı vahdeti, vücudun kendisi, zann edenler olmuştur. Halbuki doğru değildir. Bir cismi parçalamak birliğini yok etmek olsa da varlığını yok etmek

olamaz, kezâlik çoğa çok olduğu haysiyyetten var denilir de bir denilmez vahdet ile vücud hüvehüvesine

mefhumda değil, mevzu'da birleşirler. Vahdet, mahiyyetin de aynı değildir. Vahdet,

mahiyyet

Sh:»6281

üzerine zâid bir mefhumdur. Onun için mahiyyet vahdeti de kesreti de kabil olur. Ve vahdet, kesretten

evveldir. Vahdeti şöyle ta'rif etmişlerdir: şey'in hakikatte kendisine müşareket eder umurda inkısam etmez

olmasıdır, gerek nokta gibi hiç inkısam etmesin, gerekse a'zasına münkasım Zeyd gibi hakikatine muhalif

eczaya inkısam etsin, kesreti de: «şey'in hakikatinde müşarik olur umura inkısam eder haysiyyette

olmasıdır. Maamafih vahdet, şey'in inkısam etmez olması haysiyyeti, kesret inkısam eder olması haysiyyeti

demek daha eyidir. Çünkü o inkısamın cüz'îye veya eczaya olması asıl hadden haric tâlî bir haysiyyettir.

Fakat inkısam denilince yalnız eczaya inkısam tebâdür etmemek, hem de vahdet mülâhazasında ilk

noktainazar, şirketi nefy ile cüz'îye ademi inkısam olduğu anlaşılmaq için o tasrih olunmuştur. Bu suretle

vahdetin mertebeleri olabildiği gibi vâhid denilen şey'in vahdetle ittisafı da zafî ve arazî kısımlarına ayrılır,

vâhidin kesîre tekabülü de zafî değil, arazîdir. Bundan dolayı bir şey' bir cihetten vâhid iken diğer cihetten

veya cihetlerden kesir olabilir, ancak vâhid olduğu cihetden kesir olmaz. İmdi vâhid cüz'iyata hiç inkısam etmezse, ya'ni tesavvuru çoğa haml edilmesine mâni' olursa o, şahsî vâhiddir, tesavvuru şirkete mâni' olmaz da cüz'iyata inkısam edebilirse o, gayri şahsî vâhiddir. Şahsî vâhid, eğer hiç inkısam kabul etmezse, ya'ni cüz'lere münkasim olmadığı gibi cüzlere de ayrılmazsa işte o hakikî vâhiddir, onun inkısam etmez olmaktan başka bir mefhumu yoksa o vahdetin kendisidir. Eğer ondan başka da bir mefhumu varsa ya bir vaz'ı vardır, ya yoktur. Eğer bir vaz'ı varsa, ya'ni işareti hissiyyeyi kabil ise o noktadır, vaz'ı yoksa o «müfârik» tir, ya'ni yalnız işareti akliyyeyi kabil mücerreddir. (Bizim Ene, ben, o, diye ifade edebildiğimiz duyduğumuz gibi) ve eğer şahsî vâhid, cüz'iyata inkısam etmemekle beraber miktarı eczaya

Sh:»6282

inkısamı kabul ederse o ecza ya birbirine müşabihtir, ya muhtelifir, müşabih ise o bilittisâl vâhiddir, cismi basit gibi; yok eğer muhtelif ise o da bilictima' vâhiddir. Bir ağaç gibi.

Gayri şahsî vâhide gelince: ki o bir cihetten vâhid diğer cihetten kesirdir. Onun vahdeti ciheti, ya zafisidir,

ya'ni o kesretlerin mahiyetinden haric değildir, yâhud arazîdir mahiyetten haricdir. Eğer zatî ise o zatî ya mahiyetinin tamamıdır, bu nev'an vâhiddir veya mahiyetin cüz'üdür: bu cüz, tamami müşterek ise cinsen vâhiddir, değil ise fasliyle vâhiddir. Ve eğer ciheti vahdet, ârız ise vahdeti arazîdir, vâhid bil'arzdır. Bu ârız o kesretlere tab'an ya mevzu' olur, gülen ile ağlıyan insanlıkta birdir gibi veya mahmul olur: pamuk ve karbeyazlıkta birdir gibi. Evvelkine vâhid bilmevzu' ikinciye vâhid bilmahmul denilir. Ve eğer ciheti vahdet ne zatî, ne de arazî olmazsa, ya'ni asla mahmul olmaz ise ona da vâhid binnisbe veya bil'münasebe denilir ki nefsin bedene nisbeti melikin medîneye nisbetidir denilmesi böyledir, bu iki nisbet, tedbir ma'nası itibariyle birdir demek olur, tedbir ise nisbetin mahmulü değil, nefsin ve melîkin ârızıdır. Bunlar anlaşıldıktan sonra vâhidin bu aksama itlâkı alessaviyye değil, teşvik ile olduğu ve vâhid denilmeğe hangisinin daha evlâ olacağı da anlaşılmış olur, ki şahsî vâhid, nev'ıyla vâhidden evlâ, o cinsiyle vâhidden evlâ, o fasliyle vâhidden evlâ, böyle zatîsiyle vâhid, emri arazî ile vâhidden evlâ, o da binnisbe vâhidden evlâdır. Şahsî ile vâhidden evlâ, o da binnisbe vâhidden evlâdır. Şahsî vâhid aksamından da hiç inkısam kabul etmiyen hakîkî vâhid, bivechimma inkısam kabul edenden evlâdır. Demek ki vâhidler hakîkatleri ile muhtelifdirler. Vücdati hassa hakikatleri muhtelif olmakla beraber, mutlak vücut mefhumunda arazî olarak mevcut diye iştirâk ettikleri

Sh:»6283

gibi vahdet mefhumunda da arazî olarak vâhid diye iştirâk etmiş olurlar. Onun için vâhidlerin her hukümde iştirâkleri lâzım gelmez. Vücutîsi de vardır, itibârîsi de vardır, mahiyyet üzere zâid olanı da vardır, nefsi mahiyyet olanı da vardır. Cüzi mahiyyet olanı da vardır. Sair ahkâmda da böyledir. Meselâ ba'zısında cevher, diğer ba'zısında araz olabilir, bunlar kolay anlaşılabilmek için gayri şahsî vahdetlerin envâına göre isimler verilmiştir: nevi'de olan vahdete mûmaselet, cinste mücaneset, keyfiyyette müşabehet, kemmiyyette mûsavat, şekilde müşakele vazî'da müvazat ve mûhazat, etrafta mütabakat, nisbette münasebet denilmiştir **أهـ**, hep bunlar aded ile alâkadar olan vâhidlerdir. Kezâlik şahsî vâhid de bunlardan biri veya bir kaç ile adede dahil olabilir, meselâ bir misli veya nazîri onun gibi bir şahıs daha bulunarak ikisi bir küllün birer cüz'ü veya bir küllînin cüz'îleri olabilirler. Misli olmyan vâhide ferd, mütevahhid, vehîd denilrki bizim, tek, biricik, yegâne dediğimizdir. Meselâ bizim âlemimizde Arz tek, Kamer tek, Güneş tektir, ferddirler, bununla beraber teklikleri de izafîdir, her cihetle tek değildirler, meselâ, cism olmakta, kürevî olmakta ferd değildirler, sonra misilleri de mümkündür. Eşhasa, cüz'iyata ferd itlak ettiğimiz de ferdiyyetin tam ma'nasiyle her cihetten değil, temayüz ettikleri birer vecih i'tibariyle izafî ve imkânîdir, bu vech ile ki ferde bir çok kıymetler toplanıp birleşerek vechi Hakkın birliğine bir âyet olurlar ki biz onu, sade (ben, sen, o) diyerek

duyduğumuz birlik şuurlarının delâletiyle kesretler içinden seçer ve nihayet aded fikrini de silerek bütün o

kesretlerin kıymetleri kendisinde tenzihi tamm ile birleşen hakîkî ferd şuuruna ireriz ki o vakit «

﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ . ﴿وَالَى اللَّهِ تُرْجَعُ
﴿الْأُمُورُ﴾ . ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَّمَحٍ بِالبَصْرِ﴾

Ve işte o, bütün kesretler kendisinde müstehlek olup bütün kıymetler kendisinde birleşen bütün varlığı

tutan, ezeli ebedî vücudı daim

Sh:»6284

kendisinin olup bir ikincisini farz bile tenakuz olan o tek vâhid duygusu, hakîkî ferd duygusudur, ehad

duygusudur. Bu nefy edilince herşey nefy edilmiş olur. Yukarıda beyan olunduğu üzere ehad, nefiyde

umum ifade eder denilmekle de bu ma'na anlatılmıştır, « لَا أَحَدٌ » demek hiç birşey yok demektir.

Onun için cemîi mâadayı nefy eden tam ma'nasiyle teklik, hakîkî infirad mefhumu düşünülmeden vâhid

demekle ehad ifade edilmiş olmaz. Netekim Râgıb da şöyle demiştir: vahdet, infraddır, vâhid dahi

hakikatte aslâ cüz'ü olmiyan şeydir, sonra her mevcude itlak olunmuştur, adedlerden herhangi olsa ona

vâhid demek sahih olur, bir on, bir yüz, bir bin denilir, o halde vâhid, lâfzı müşterektir, altı vech üzere isti'mâl

olunur. Birincisi: cinste yâhud nevi'de vâhid olandır, insan ve feres cinste vâhiddir; Zeyd ve Amir nevi'de

vâhiddir, dememiz gibi,

İkincisi: ittisal ile vâhid olandır, ya hilkaten: şahsı vâhid demek gibi veya sînâat cihetinden ki: hırfeti

vâhide demek gibi,

Üçüncüsü: nazîri olmadığı için vâhid olandır: ya hilkatte ki: Şems, vâhiddir demek gibi, veya fazîlet

da'vasında ki: fülân, asrının vâhididir demek gibi, ve « نَسِجٌ وَحَدَهُ » = biricik dokunmuş» denilmek

gibi,

Dördüncüsü: parçalanamadığı için vâhid olandır: ya küçüklüğünden dolayı ki hebâ gibi, veya

salâbetinden dolayı ki elmas gibi.

Beşincisi: Mebde' içindir; ya adedin mebdei için: vâhid, isneyn gibi veya hattın mebdei için; noktai

vâhide gibi, bütün bunlarda vahdet, ârızdır.

Allah tealânın vasfı olduğunda vâhidin ma'nasına gelince: ne tecezzî ne de tekessür sahih olmiyan

demekdir, ve bu vahdetin suubetinden dolayı Allah «

وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

» buyurmuştur, ki vâhid, münferid

Sh:»6285

(tek, yalnız) demektir, balâda geçtiği üzere bununla Allahın gayri de vasf olunur, fakat ehad ile Allahdan

maadası vasf olunmaz **اهـ**.

Ebûlbekânın Külliyyatında da hulâsa olarak şöyle der: vahdet, itlak olunur ve onunla tecezzi ve inkısam

bulunmamak murad olunur. Bu ma'nada vâhid çok kullanılır, ba'zan da vahdet, taaddüd-ü kesretin

mukabiline itlak olunur. Bu ma'naca da ehad ve ferd çok itlak edilir.

Vâhidin iki ma'nası vardır: birisi vahdet kendisiyle kaim olandır. Bu ma'naca vâhid, inkısam ve tecezzî

etmiyendir.

İkincisi de zatında nazîri ve efâl ve sıfatında şebîhi olmayandır. Vücutta bu iki ma'nanın ikisiyle de hakikaten ittisaf eden Allah tealâdan başka yoktur, çünkü mevcudattan cevheri ferd gibi tecezzî etmiyende, misline ve emsaline munzamm olabilir. Arş ve Kürsî gibi nazîri olmayı ve Şems-ü Kamer gibi nevî şahsına munhasır bulunanların hepsine nazîr isbatı mümkündür, Fakat Bârî tealânın tecezzî ve inkısamı muhaldir, ve onun misli de yoktur, nazîri de yoktur, şebîhi de yoktur. Ve tevhidin üç mertebesi vardır: birincisi tevhidi zat mertebesidir. Bu istihlâk makamı, fenâfillâh makamıdır ki Allahdan başka mevcud yoktur (var zann

edilenlerin hepsi fânî olur da yalnız bir tek zâtullah mevcud kalır) « لَا مَوْجُودَ إِلَّا اللَّهُ ».

İkincisi tevhidi sıfat mertebesidir ki müteferrik olan her kudreti onun kudreti şâmilesinde ve her ilmi onun ilmi kâmilinde muzmahill görmek ve hattâ her kemâli onun kemâlinin envarından bir lem'a görmektir.

Üçüncüsü tevhidi efal mertebesidir ki bu da vücutta Allahdan başka müessir yok olduğu ilmelyakîn veya aynelyakîn veya hakkalyakîn tehakkuk etmektir. اهـ .

Velhasıl ehadiyyet, eblâğ ve ekmele olduğu, ya'ni vâhid

Sh:»6286

denilebilenlerin hepsine ehad denilemeyeceği için ehadi vâhid ile tefsir edenlerin de muradı, üzerinde kesr veya zamm ile aded tasavvur olunabilen vâhidlerin biri demek olmayıp en kâmil ve tam ma'nasiyle hakîkî vâhid demek olduğunu anlamak iktiza eyler ki bu bütün ma'nasiyle bir ve eği mümkün olmıyan tek demek olur. Onun için ba'zı ecille bunu şöyle tefsîr etmiştir: zati, haricen ve zihnen terkib ve taaddüdden ve bunları istilzam eyliyen cismiyyet gibi, tahayyüz gibi ve hakikatinde ve hakikatinin ülûhiyyeti iktiza eyliyen vücubı vücud, kudreti zatiyye, hikmeti tamme ve sair havassında müşareket gibi şâibelerden münezzehten olan vâhid **اهـ** . Bu ifade İbni Sînanın bu Sûrei celîleye olan tefsirinden muktebes ve nefyi sıfat tevehhümünü defî için bir ihtar gibidir.

İbni Sîna demiştirki: ehad, Allah tealânın cemîi vücudten vâhid olduğuna ve onda aslâ kesret bulunmadığına delâlet eyler: ne kesreti ma'neviyye ki mukavvemat ve ecnas ve fusul (ya'ni bir hadd teşkil edecek eczâi mahmule) kesreti ve madde ve suret gibi aklen mütemayiz eczâi hariciyye (ya'ni eczâi gayri mahmule) kesreti, ne de cisim gibi bilkuvve veya bilfiil diye ayrılan kesreti hissiyye yoktur. Ve bu, Allah

Sübhânehû ve tealânın zâtı, vechi kerfîmine lâıyk bisâtatı hakka ve vahdeti kâmileye nakısa olacak olan cins ve fasıl, madde ve suret, a'raz, eb'az, a'za, eşkâl, elvan ve sair halelerden münezzehtir olmasını tazammun eyler. O kendisine birşey benzemekten veya birşey ona müsavi olmaktan yüce azîz ve celîl sübhândır **أهـ**.

Ehaddir, Vâhiddir, benzeri müsavisi yoktur demek bile bir tavsîf olduğu cihette bundan maksad âsâr ve ahkâm ifade eden sıfatı inkâr değil, sıfatın zatta kesreti iycah etmediğini, çünkü Allah tealânın zâtı, sıfatının terki ve takvimiyle takavvüm ve teşekkül eden mâhiyyat gibi mürekkebtir olmayıp zat ve sıfatıyla bütün vücuttan bir

Sh:»6287

ve şerik-ü nazîrsiz tek olduğunu ve onun için onun ülûhiyyeti vasfına iştirâk mümkün olmadığını beyandırkı İbni Sîna bunu Şıfa ve İşârâtında tafsil ve tevzîh eylemiştir. İşârâtında derki: belki sen şöyle dersin: eğer ma'kulât zikrettiğin gibi mütebayın suretler olup akıl ile ve ba'zısı ba'zısı ile ittihad etmezse vâcibül'vücudun her şey'i bilir olduğu da i'tiraf olununca onun vâhid hakk olmayıp kendisinde kesret bulunmuş olmak lâzım

gelmez mi? Buna deriz ki: hayır, çünkü o, zatını bizatihî bildiği, sonra eseri de mümteni' olmayıp zati kesretlerin illeti kayyum olduğu için zatını lizatihî bilmesine kesreti bilmesi de lâzım olur. Kesret, zatta dahil ve onu mukavvim olarak değil, müteahhır lâzım olarak gelmiş ve tertib üzere gelmiştir. Zattan gerek mübayin ve gerek gayri mübayin levazımın kesreti vahdete hâlel vermez. İzafî ve gayri izafî levazım kesreti ve sülûb kesreti olur. Ve esmanın kesreti bu sebebledir, lâkin bunun vahdâniyyeti zatta te'siri yoktur الخ .

Şifâsında da «ma'kulâtın Allah tealâyâ nisbeti ve onun sıfâtı icabiyye ve selbiyyesi zatında kesret icab etmiyeceğini ve behai a'zam ve mecdî gayri mütenahi onun olduğunu izah ve aklî lezzetin tafsîli» hakkında bir faslı mahsus vardır ki hulâsası sıfâtın birbirine mugayir olmıyarak aynî zata raci' olmasıdır, ezcümle der ki: vâcibül'vücudun birinci sıfâtı vücuddur. Diğer sıfatların ba'zısında ma'nen bir izafet ile bu vücud, ba'zısında da bir selb ile yine bu vücud olur ve hiç biri onun zatında ne kesret ne mugayeret icab etmez. Ona vâhid denildiğinde ondan inkısamın selbi, şerikin selbi ile yine o vücudun kendisi kasd olunur, ona âlim denildiğinde de hakikatte o mücerredin madde ve alâikına ihtilâtin cevazı meslûb olarak bir izafet i'tibariyle yine o mücerredin kendisi kasd olunur. Evvel denildiğinde de hepsinin bu vücade izafeti maksuddur. Kadir, hayy, mürîd gibi daha ba'zı sıfatları ile de yine böyle bir izafet veya

selb ile vâcibül'vücudun kendisi murad olunduğunu söyledikten sonra da derki: Haktealânın sıfatlarını bu vech üzere taakkul edersen anlarsın ki bunlarda onun zatı için ezcaı veya her hangi bir vechile kesreti iycaı eden bir şey yoktur. Sonra da İbni Sîna bu faslı şu sözlerle bitirir: bir mahiyetin mahzı aklî ve noksan şâibelerinin hepsinden berfî her cihetten vâhid hayri mahz olması fevkında güzelli de olamaz. Onun için bütün cemal ve mahzı behâ vâcibül'vücade mahsustur, o her şey'in cemalinin mebdeidir. Her bir şey'in cemal-ü behâsı ise gereği gibi olmasıdır. Artık anlamalı ki vâcibül'vücade gerek olduğu üzere olanın cemâli nasıldır? Cemal, selâmet, hayır, müdrik hep mahub ve ma'suktur, bunun hepsinin meb'dei de ya hissî, ya hayalî, ya vehmî, veya zannî, veya aklî idrakidir. İdrâk derinlik ve tahkıkce ne derece eşedd ve idrâk olunan zaten ne kadar ekme ve eşref ise kuvvei müdrikenin onu sevmesi ve onunla telezzüzü o derece çok olur. Kemal ve cemal ve behânın gayesinde olan zatını o gayei kemal ve cemal ve behâ ile ve hem âkılı hem ma'kulü hakıkatte vâhid olarak tam ilm ile bilen vâcibül'vücudun zatı kendisine a'zamı âşık ve a'zamı ma'suktur, ve en büyük lezzet onundur. Çünkü lezzet mülâyimi mülâyim olduğu cihetten idrâktir. Lezzeti hissiyye mülâyimi ihsas, lezzeti akliyye mülâyimi taakkuldür. Bu vechile evvel tealâ de efdali müdreki efdali idrâk ile efdali müdriktir, demek ki efdali lezzet de onundur, bu öyle bir emirdir ki ona hiç bir şey kıyas edilemez, bizde bu ma'naları ifade edecek başka tabir olmadığı için bu isimleri kullanıyoruz;

binaenaleyh bunları nâhuş bulan başkalarını kullansın.

Sh:»6289

Şunu bilmek gerektir ki aklın ma'kulü idraki hissin mahsusu idrâkinden daha kuvvetlidir, çünkü akıl, emri bakı küllîyi idrâk eder. Onunla ittihad edip alâ vechimma hüve hüve olur ve onu zâhiri ile değil künhiyle idrâk eyler, mahsûsu hiss ise öyle değildir, Onun için bir mülâyime aklımız irmekle bize vâcib olan lezzet, bir mülâyimi hiss etmemizle olan lezzetin fevkındadır, öyle ki aralarında nisbet yoktur, lâkin bazan bir ârıza olur da kuvvei müdrike telezzüz etmesi lâzım gelen şeyden avarız hasebiyle telezzüz etmez olur, netekim marîz bir ârizadan dolayı tatlıyı hoşlanmaz. Bizim de bedende olduğumuz (hissiyyatımıza merbut bulunduğumuz) müddetçe halimizin öyle bir marîz gibi olduğu bilinmek iktiza eder. Çünkü kuvvei akliyyemiz kemali bilfi'il hâsıl olduğunda bir şey'in nefsinde iycaab ettiği lezzeti bedendeki bir engelden dolayı kendimizde bulamayız, bedenden tecerrüd etsek hakikî mevcudatı, hakikî güzellikleri, hakikî lezzetleri mutalea ederek ma'kulün ma'kule ittisali suretiyle onlara ittisal ve intıbak eyliyerek bir âlimi ak'lî olmuş halde bulunan zatımızı mutalea ile bulacağımız lezzet ve behâye nihayet olmazdı. Hep bu ma'haları bundan sonra izzah edeceğiz. Şimdi şunu bilmelidir ki, her kuvvetin lezzeti kendisine kemalinin husulüdüdür:

hissin mülâyim mahsûsat, gadabın intikam, ümidin zaferdir, ve her şeyinki kendine mahsus olandır, nefsi nâtıkanınki de bilfiil âlemi aklî olmasıdır. İmdi vâcibülvücud zatında ma'kuldür; taakkul edilsin edilmesin.. Ve ma'suktur, taaşşuk edilsin edilmesin **اه**. Bunu müteakıb «mebdei evvelin tedbirinden eşyanın suduru» hakkındaki mekalei tâsiada «mebdei evvelin fâiliyyetin sıfatı» hakkındaki birinci

Sh:»6290

fasılda da şöyle başlar: imdi bize zâhir olmuşturki: küllün vâcibülvücud bir mebdei vardır. Bir cinste dahil değil, bir had veya bürhan tahtinde vuku'a gelmez, kemmiyyetden ve keyfiyyetten ve mahiyyetten ve mekândan ve zamandan ve hareketten münezzehtir, misli yok, şeriki yok, zıddı yok ve o cemi'i vücudtan vâhid, çünkü. Gayri munkasim: ne bilfi'il eczâda, ve ne muttasılda olduğu gibi farz ve vehm ile eczada, ne de zati, birbirini mütegayir bir takım aklî ma'nalardan mürekkebi olarak onların birleşmesiyle bir cümle olmak suretiyle akılda asla inkısamı yok, ve o kendine hass olan vücudunda hiç müşareket edilememesi haysiyyetinden vâhiddir, o, bu vahdetle ferddir, ve o tamam olmak için intizar edecek birşey kalmamış tammülvücud olduğu için vâhiddir ki bu, vâhidin vücudunun ehadidir, bunda vâhid ancak vechi selbî üzeredir, ecsamın ittisal veya ictim'a veya diğer vechile vâhid olması gibi bir zata veya müte'addid zevata

lâhık olur, vücudî bir ma'nadan ibaret bir vahdet ile vâhid değildir. Ulumi tabi'iyede geçen mebahisten gayri mücessem ve gayri mütenahî bir kuvvetin vücudu ve onun hareketi evveliyeye meb'de olduğu tevazzuh etmişti. Ondan sonra da vâcibülvücudun vücudu cemîi cihattan bizatihi vâcib olduğu tebeyyün etti

اهد الخ.

Râzî tefsirinde derki: Allah teâlânın sıfatı ya izafiyeye (sübutiyye) veya selbiyyedir. İzafiyesi: âlim, kadir, mürid, hallak dememiz gibi, selbîsi de: cisim değil, cevher de değil, araz da değil dememiz gibidir. Mahlûkat evvelâ sıfatın birinci nev'ine, sâniyen de ikinci nev'ine delâlet eyler, ve bizim Allah dememiz, sıfâtı izafiyenin mecami'ine delâlet eyler, ehad dimemiz de sıfâtı selbiyyenin mecami'ine delâlet eyler.

Binaenaleyh « اللّٰهُ أَحَدٌ » dememiz, ukuli beşeriyyeye lâayık olan ırfanı ifade de tamm olur. Allah,

lâfzı sıfâtı izafiyenin mecami'ine delâlet eder, diyoruz: Çünkü Allah, ibadete müstehikk olan zattır, ibadete istihkak ise Sh:»6291

ancak icad ve ibda'da istiklâl ile olur, icad da istiklâl ise tam kudret, nâfiz irade ve külliyyat-ü cüzîyyat bütün malûmata müteallık ilm ile olur. Ve işte bunlar sıfatı izafiyenin mecami'idir. Sıfatı selbiyyenin mecami'î de ehadiyyettir: çünkü o hakikatin nefsinde terhib ve taaddüd cihetlerinin hepsinden münezzehtir

müfred olmasıdır. Çünkü mürekkebin olan her mahiyet, eczasından herbirine muhtacdır, ve eczasından her biri onun gayridir, onun için her mürekkebin olan gayresine muhtacdır. Her gayre muhtac olan da lizatihî mümkündür, binaenaleyh her mürekkebin olan lizatihî mümkündür. Kâinatın hepsinin mebdai olan ilâhın mümkün olması ise mümteni'dir: binaenaleyh o nefsinde ferddir, ehaddir. Ehad olunca da mütehayyiz olmaması vâcib olur. Çünkü her mütehayyizin sağı soluna mugayirdir. Böyle olan da münkasimdir. O halde ehadin mütehayyiz olması da mühaldir, mütehayyiz olmayınca hayyizlerden, cihetlerden hiç birşeyin içinde değildir, bir şey'e hulûl etmemesi de vâcib olur. Çünkü mahalli ile beraber ehad olmaz, birşey'e mahal de olmaz, çünkü halliyle beraber ehad olmaz, ne hall ne mahal olmayınca hiç mütegayyir de olmaz, ehad olunca vâhid olması da vâcib olur. Çünkü iki vâcibül'vücud farz olursa vücubda iştirâk etmiş, taayyünde temâyüz eylemiş olurlardı, iştirâk edilen ise temâyüz edilenin gayri olacağından vâciblerin her biri de mürekkebin olmuş olur, binaenaleyh ehadiyyet vâhidiyyeti de müstelzim olur, tam ma'nasiyle tek olan tam ma'nasiyle bir olur.

Râzî bu izyahtan sonra sıfâtın kesreti, zatta kesreti iycaab etmiyeceğini de kısaca anlatmak için burada şöyle bir sual ve cevap ile der ki: bunun üzerine eğer denilirse: şey'in ehad olması nasıl taakkul olunur?

Çünkü bir hakikat ehadiyyet ile tavsîf olununca burada bir o hakikat, bir o ehadiyyet, bir de ikisinin mecmuu

yok mu?, Bu ise ehad değil, sâlisü selâse (üçün biri) olmaz mı?

Sh:»6292

Cevab: ehadiyyet o hakîkate âiddir, ehad diye hukm olunan zat o hakîkatin kendisidir. Onunla

ehadiyyetten husule gelen mec'mu' değildir. Ya'ni ne üç ne de iki zat yok, cüzsüz, şeriksiz her kemal

kendisinin olan bir tek zat vardır. Zatı ve sıfâtı kemali ile ehadiyyet kendisinden ayrılmıyan vücudu vâcib

olmakla tapılacak ancak bir tek ilâh vardır ki o Allahdır. Allah ismi celâli, hakikatte en güzel sıfatların sübutü

ve selbî hepsinin sahibi olan Hak tealânın ismi zatı, ehad ismi de cüz ve şerîki nefy ederek bütün sıfâtı

selbiyenin ifadesi olduğu için « ^ساللَّهُ ^أأَحَدٌ » kelâmı, Allah tealânın izafî, selbî bütün sıfâtıyla zatının

birliğini ifade etmiş olur ^أأَهْ .

Şübhe yok ki bütün mes'ele âlemde kendimiz de dahil olduğumuz halde yokken var, varken yok edilip

durduğunu görmekte olduğumuz âfâkî, enfüsî kesretlerin mebd ve mercii olan Allah tealânın birliğini

tanıtmak olduğu için onunla onun eseri, halkı olan kesretler beyindeki nisbeti ifade eden sıfâtı mülâhaza

etmek de zarurîdir. Ülühiyyet mülâhazası bir sıfat mülâhazasıdır. Kuvvetsiz madde, fiilsiz feza, ilimsiz tabiat

kıbı sıfatsız olarak sadece o diye mülâhaza olunan zat medlûlünde vasıf demek olan bir kemal bir husûn ve

hayır mülâhaza edilmiş olmaz. Olmayınca da bir hamd-ü senâya lâıyk olup olmadığı tanınmış olmaz.

Halbuki ülûhiyyet, ma'budluk her hamd-ü medha istihkakı ifade eden sübutî ve selbî nâmütenahî kemal

sıfatlarının güzelliik, yükseklik nisbetlerinin hepsini câmi' en has en mümtaz bir sıfattır ve bu imtiyaz ve

ih̄tısas onun hakîkatte zatî vahdetinin müfadıdır. Bununla muttasıf olan zatın birden ziyade olmasına ve

onun zatında ve sıfâtında şeriki bulunabilmesine münafıdır. Allah ismi şerifi, ismi zat olmakla beraber zatı

mahzın ismi değil, ilâhlık sıfatiyle muttasıf olan zatı ekmelin ismidir, bundan dolayı bu ismin ta'rifinde «Allah,

kemal sıfatlarının hepsini câmi' vâcibül'vücudün zatının ismidir» diye ifade

Sh:»6293

olunur. Kemal sıfatlarının hepsini câmi' vâcibül'vücud sıfati ise her hamd-ü senaya istihkakı ifade eden ve

kemali a'lâ olan tek ülûhiyyet sıfatıdır. Ve Allah tealânın zatına mahsus ve zatının muktezası bir sıfatı

sübutiyyedir: Allah, ilâhdır denilir « **إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ** ». Sübutî olduğu için de vücubi

vücud, ilim, kudret, tekvin, rübubiyyet gibi sıfatı sübutiyye mecamiinin hepsini câmi', ehassı sıfattır, bundan

dolayı Râzî Allah isminin sıfatı sübutiyye mecamiine delâletini söylemiştir. Maamafih yalnız sıfatı

sübutiyyeyi değil, sıfâtı selbiyyeyi de ihtiva ederek sâbit olan bir sıfâtı sübutiyyedir. Çünkü çirkinlik ve eksiklik sıfatları nefy edilmeden kemal sâbit olmaz, bu i'tibar ile Allah ismi celâli sıfâtı selbiyyeye de delâlet eyler, ma'ruf olan da budur, fakat bu delâlet, ülûhiyyet sıfâtı sübutiyyesinin zımnında olmak hasebiyle sarih değildir, müşriklerin şirke düşmesi de bundandır. Onun için burada « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » gibi sıfâtı selbiyye mecamiine delâlet ehad ismi ile tasrih edilmiştir. Çünkü yukarıki izahattan da anlaşıldığı

üzere ehadiyyet, tecezziyi, taaddüdü, şirki nefy eden bir sıfâtı selbiyyedir. Ve böyle olduğu de «

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ » ile îzah buyurulmuştur. Râzî bu

nüktelelere tenbih ederek sıfât ve esmânın kesreti Nesârânın zu'm ettikleri gibi zatta kesreti iktiza

etmiyeceğini de anlatmış, İbni Sînâ gibi o da sıfâtın tegayürü, zatın hakikatinde ayrı ayrı birer vücut teşkil

edecek, onun mevkufün aleyhi olacak eczai hariciyye veya akliye olmak suretiyle değil, hepsi bir vücade

raci' niseb ve izafat kabilinden olmak suretiyle nisbî olduğunu söylemiştir ki bu mes'ele, akaidde sıfâtın

aynî mi gayrî mi? Diye meşhur olan bir bahsin mevzuudur, Hukema ve Sofiyye ve bir kısım mütekellimîn

hüve hüvesine aynî demişler diye meşhurdur, lâkin sıfatta nisbet veya selb mülâhaza edildiği cihetle

nisbete hüve hüvesine aynî zat demek pek doğru görünmez, âlim aynî zat olsa da ilim âlimin kendisidir

demek iyi

Sh:»6294

anlaşılmaz. Maksud, aynî zata raci' olduğunu söylemektir. Zat, sıfattır veya sıfat, zattır demek bir tenakuz gibi olacağı, gayridir demek de vücudda mütemayiz iki zat varmış gibi bir farzı iktiza eyliyeceği cihetle Eş'arî «lâhüve velâ gayrüh = ne aynî, ne de gayri» demiştir ki sıfat, zat ile kaim olduğundan hakîkatte iki şey yok demektir ve bu daha eslemdir. Bir kısım mütekellimîn de mefhumda temâyüzü gözeterek sıfat denilen zat denilenin aynî olamayacağını, aynî olmayınca da gayri denilmek lâzım geleceğini söylemişlerdir ki bunlar ayniyet ve gayriyeti iki nakîz tekabülü olarak mülâhaza eylemişlerdir. Umumî ezhâne bu daha mülâyim gelirse de bunu söylerken bir zata mukabil gayr denildiği zaman vücudda diğer bir zat varmış gibi bir tevehhüme düşmekten sakınmak iycaab eder. Çünkü zihin sıfatı da zat gibi bir mevzu' halinde tecrid ederek nâtin men'uta ihtisası suretiyle sıfatın sıfatı, sıfatın sıfatı diyerek düşünüp giderken mebdei hareketini unutursa sıfatları da zat diye telâkkî etmekte yanılır. Zat ve sıfat kelimesinin lisandaki muhtelif meratibinden zühül eder.

Bu münakaşalardan maksud ise nâmütenahî kemal sıfatlarını zatı hakda isbat ile beraber zatta kesret olmadığını, hepsinin bir zata râci olduğunu anlatmaktır. İslâmda Hükema, Sofiye, mütekellimîn hepsi de

zatta kesret olmadığından fi'lin kesreti gibi sıfatın kesreti dahi zatta bir tecezzî veya taaddüd ifade

etmiyeceğinde müttefiktir. Bunu şöyle hülâsa edelim:

Allah tealâ sıfâtı zatiyyesinin mecmu'undan teşekkül etmiş mürekkeb bir mahiyet değildir, ta'biri âharle onun zâtı sıfatının muktezası değil, sıfatı zâtının muktezasıdır, sıfatın hakikî ma'nası da budur. Onun vücudu bizâtihi vâcib olduğu gibi sıfatı da başka olarak değil, aynî zatiyle vâcibdir. Ve biz sıfatı ilâhiyyeyi düşünmekle edindiğimiz mefhumlardan nefsimizde Allah tealânın hüvviyyetini teşkil

Sh:»6295

eden bir mefhum edinmiş olmayız, ancak ona olan nisbet ve ihtiyacatımızı duymuş ve onun tecelliyatına delâletler edinmiş esma ve ehkâmına ma'rifet hasıl etmiş oluruz.

Fatihada bütün hamdin Allaha mahsus olduğu beyan olunurken Allah ismi zâtı, ülûhiyyet vasfı ile bütün kemal ve cemal sıfatlarının hepsini birden câmi olduğu anlatılmak üzere bütün yüksek nisbetlerin

toplandığı « رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ »

sıfatlarıyla tavsîf olunup ibadet ve isti'âne ona tahsîs edilmiş, sonrada bu esma ve sıfat âleminin delâleti ve

Kur'anın beyanatı ile tafsîl olunup nihayet onun zat ve sıfâtının ehadiyyeti karşısında bütün kesretlerin

müstehelek olduğu tanıtılmak üzere « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » buyurulmuştur. Şu halde bizim

duyduğumuz, bildiğimiz düşündüğümüz kesretlerin, adedlerin hiç biri: ne cevahiri, ne a'razi, ne eczası ne

küllü, ne cüz'iyatı ne küllîsi o değildir, onun ikincisi de değildir. Mertebe mertebe hepsi de onun halk ve

emriyle onu haber veren dâlli, âyâtı, kelimatıdır. Kelimelerin medlûllerine, isimlerin müsemmalarına,

alâmetlerin, Âyetlerin, nişanelerin mevzuilehlerine, eserlerin müessirlerine delâlet eyledikleri gibi hep ona

delâlet eyler hep ona olan nisbetlerini ifade ederler. Vücutları kendilerinden ve kendileri için olmadığından

dolayı gerek âfakta ve gerek enfüste varlıkları müddetince hep ona olan ihtiyac ve alâkalarını ve hep kendi

hiçlikleriyle ondan aldıkları kuvveti, kıymeti, ma'nayı anlatırlar, onun için «heme ost = hep odur» demek de

bir ma'na ile doğrudur. Çünkü hepsinin kıymeti vücudiyle ve ilmiyyesi ona delâlet ve rucu'dan ibarettir,

kelimenin hukûm ve kıymeti ma'nasına racidir, vücudi daim o, matlûbi kül odur. Ondan başka hiç bir şey,

hep olamaz. Yani vücudun bütün kemalini câmi olamaz, bütün âlem ne kadar kemal eserini hâiz olursa

olsun meratibi imkân, namütenahî olduğundan bulunduğu her mertebe de kemal, nâmütenahî ve daha

yüksek

Sh:»6296

tekâmüle kabil olarak rububiyet kanununun tahtı hukmündedir. Onun henüz fi'le çıkmamış yarını, sonu âhireti vardır. Bütün kemal kendisinde bilfiil olan ise, evvel ve âhir olan hayyi kayyum vâcib talâdır. Evvel ve âhir, zâhir ve bâtın hep birleşmeden hep olamaz, hiç bir tekâmüle ihtiyacı olmıyan hep bir ancak o rabbül'âlemîn olan Allahü ehaddır, onun için yukarıda zikr ettiğimiz vechile, Sâbikûn ondan başka varlık tanımamışlar «

﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ . ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ
وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ . ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ
الْوَّاحِدِ الْقَهَّارِ﴾

duyarlar.

Hanbelîlerden İbni akîl şöyle demiş: bizce sahih olacak kavil, sıfatı isbat ile beraber Allah tealânın ilâhiyyetinde vâhid olmasıdır başka değil **اه**. beyan olunduğu üzere ilâhiyyet sıfatı kemâlin hepsini câmi', ya'ni hepsinin birleştiği ehassı sıfât olduğundan bu şöyle demek olur: mutlak vücudun nâmütenahî her kemâli, ilâhiyyet vasfında toplanarak ancak Allahda birleşmiştir. Sıfâtın herbiri i'tibariyle vâhid olması

iycah etmezse de mecmuu olan ilâhiyyet sıfatında vâhiddir, ondan başka ilâh yoktur **أَه**. Bu ifade ba'zı sıfatta taşbihe müsaiddir, mahlûkatta da kemâl sıfatlarından bir takımları bulunabilir. Netekim âlim, rauf, rahîm, adl gibi be'zı esmâ ve sıfât ile ibâdın da tavsîf ve tesmiyesi tecviz edilmiştir, lâkin nâmütenahî kemalâtın bütün celâl ve ikram sıfatlarının en tam ma'nasiyle hepsinin birden bir mahlûkta bulunması muhaldir. İlâhiyyet, ya'ni en büyük sevgi ve en büyük haşyet ve ta'zim ve her türlü hamd-ü sena ile ibadete istihkak demek olan ma'budluk ancak Allaha mahsustur. İnsan mahlûkatta gördüğü herhangi bir kemâle bağlanıp da ona kul olmamalı, ondan derhal Allah tealânın namütenâhî kemâl ve cemaline istidlâl ederek bütün varlığıyla ona bağlanmalı, ona kulluk etmelidir, bir Allahdan başka tapılacak yoktur demek olur. Ve bu ma'naca

Sh:»6297

« **اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ** » demek « **اللَّهُ أَحَدٌ** » takdirinde olarak «

« **وَالْهَكْمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ** » meâlinde gibi olur. «

« **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** » kelime-i tevhidiyle umumun mükellef olduğu ve herkes için fehmi kabil olan

tevhid de budur. Ya'ni ülûhiyyette şirki nefidir. Bu ma'na sıfatı teksir ile beraber onların kesretini bir tek

ilâhiyyet vasfında tevhid ederek zatı sıfatta tevhidir, öyleki bir çok zatlar ve onlarda ba'zı sıfatlar mümkün olsa da bütün sıfatı câmi' ülûhiyyet vasfıyla vâcib olan ancak bir tek zattır. Şübhe yok ki bu ma'na sahihtir. Ve imanın ilk şartıdır. Bununla beraber şundan gaflet edilmemek de lâzım gelirken Allah, ilâhi vâhiddir demekte «Allah yalnız ilâhiyyetinde vâhiddir» demekten fazla ma'nâ vardır. İlâhiyyette vahdet bunun en mütelyakkan ma'nası olmakla beraber ekmele ma'nası değildir. Ekmele ma'nası gerek zatında ve gerek sıfâtının her birinde ve gerek mecmu i'tibariyle ilâhiyyette, ya'ni her vechile vahdeti kâmilemdir. Yalnız ilâhiyyette vâhiddir demek zatı ehası sıfât olan bir sıfatta tevhid demek olan vâhidîyyet, imanın ilk şartı olarak kâfi olsa bile ehadiyyetin ma'nasını tefsîr için kâfi olamaz. Bundan dolayı Âlûsînin kayd ettiği üzere yine Hanbelîlerden ve Selefîyye denilenlerden hâfiz ibni Receb gibi diğerleri demiştir ki Allah sübhânehu ilâhiyyetinde ve rububîyyetinde vâhiddir, ondan başka ma'bud da yok, Rab da yoktur, ve Allah tealâyı varid olan sıfât ile tavsîf eyledikten sonra da « هو » zamiri gerek şan ve gerek mes'uli anhe râci' olsun iki vech üzere de murad vâhidîyyeti kâmile olduğunu ihtiyar eylemiştir اهـ .

İbni Kayyimi Cevzî Mesaliküssairinde tevhidin biri ma'rifet ve i'tikada biri de kasd ve amele aid olmak üzere ilmî ve iradî iki kısmını beyan ederken sıfatsız olarak sade zatı tevhidin amelî hiç bir kıymet ve ehemmiyyeti olamayacağını ve sıfâtı nefy edilerek ma'bud olduğu iddia edilen herhangi bir zatın Kur'ânda

beyan olunduğu

Sh:»6298

üzere müşriklerin taptığı görmez işitmez, ne menfaate ne zarara gücü yetmez putlardan hiç farkı

olmayacağını söyledikten sonra Allah tealânın nâmütenahî her hamd-ü senaya müstehikk olduğunu ve

onun sıfatları gayri mütenahî olmakla kendisinden başkasının onları tamamen bilemeyeceğinden dolayı

hakkiyle hamd-ü senasını da iyfa edemeyeceğini ve bu nâmütenahî sıfatların hepsi Fatihada hamdde icmal

olunup tafsîli «ilâhiyyet, rubûbiyyet, rahmet ve mülk sıfatlarında hulâsa ve tevhid edilmiş bulunduğunu ve

binaenaleyh gerek ilmî ve gerek iradî tevhidin bu sıfatlarla ilâhiyyet ve rububiyeti tevhide râci' olduğunu

söylemiş ve tevhidi zat ile uğraşanların hepsini mu'attilei sîfât Ceh'miyye diye göstermiş, ve bununla

beraber murad bütün sîfâtın bir sıfatta tevhidimi? Bir zatta tevhidimi? Zatın sıfatta tevhidimi? Bu noktaları

tevzih etmemiştir. İbni Akîlin « **وَاحِدٌ فِي الْهَيْئَةِ لَا غَيْرُ** » demesinin zâhiri zatı ancak

mecmû sîfât demek olan bir sıfatta tevhid görünür. Bunu kâfi görmiyen İbni Kayyim ve İbni Recebin

ilâhiyyette ve rubûbiyyette vâhid dimeleri de zatı bir kaç sıfatta tevhid olmuş oluyor, bu ifadelerin zâhiri ise

vahdet, ya'ni şeriki olmamak evvel emirde sıfâtın sıfatı olup zatın vahdeti bir sıfat veya sıfatlar dolayısıyla

olmasını iktiza eylerki bu elbette doğru değildir. Vâhid, ehad sıfatlardan evvel zatın sıfatıdır, evvelâ zât, zatında tevhid edilmedikçe sade sıfatta tevhide işrâkten ibaret olur. İki üç şey bir sıfatta birleşebilir, şirket denilen de müteaddid zevatın bir şeyde veya bir kaç şeyde birleşmesinden başka bir şey değildir.

Müşriklerin yaptığı da müteaddid zevatı ilâhiyyet vasfında vahdeti cinsiyye veya nev'iyye ile birleştirmektir.

Nasârâ da teslisinde «Baba ilâh kendi ilâhlığı cevherinden oğula ve ruhulkudse birer cevher vermiş, her biri birer ilâh olan üç uknum, ya'ni eb, ibin, ruhulkudüs üç zat hem cevherde hem ilâhiyyet vasfında birleşip bir ilâh olmuş»

Sh:»6299

demekle evvelâ Allahı bir cevherden üç şahsa tecezzî ettirip sonrada üç şahsı cevherlerinin cinsiyle ilâhlık sıfatında birleştirerek bir şahıs yapmışlar ve bu suretle üç zatı her cevherde hem sıfatta teşrik ederek soy adında birleştirir gibi birleştirmişler, üç şahıs bir şahıstır, üç ilâh bir ilâhtır. Çünkü cevherleri bir, sıfatları bir demişlerdir. Bütün bunlara karşı her türlü şirk şâibelerini nefy ile teşkikleri izale için Allah teâlânın ehadiyyetini tanıtmak üzere « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » buyurulmuştur. Şu herkesçe malûmdurki bir çok sıfatların cüz' olarak değil, sıfat olarak yalnız bir zatta toplanması şirk iktiza etmez bil'akis kemal ve

teferrüdünü iktiza eyler. Müteaddid zevatın bir vasıfta veya her hangi bir şeyde birleşmesi ise aynî şirkdir.

Çünkü sıfât, tedâhül eder de zevat tedâhül etmez. Bundan dolayı ulemamız demişlerdirki zatullahta sıfâtın

taaddüdüne kail olmaktan şirk lâzım gelmez, fakat sıfatta birleşen zevatın taaddüdüne kail olmak mahzı

şirkdir.

« لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ » = Allahdan başka ilâh yok» demek zatı bir tek olan Allahdan başka

ilâhiyyet ile muttasıf, ilâh ismine müstehik hiç bir zat yoktur. İlâhlık onun zatına mahsus demektir, yoksa

Allah, ilâhiyyet sıfatına mahsustur, yalnız ilâhlığında birdir demek değildir. Yani zatı sıfata kasır değil, sıfatı

zata kasırdır. İbni akîlin Allah ilâhiyyetinde vâhiddir başka değil demekten muradı da budur, ancak

ilâhiyyetten ma'âda sıfatların da ona münhasır olması iktiza etmez ma'nasını da îham ettiği için İbni kayyîm

ve İbni Receb ve emsali rubûbiyyet sıfatını da tasriha lüzum görmüşlerdir, İbni kayyîm, mülkü de tasrih

eylemiştir. Hâfız İbni Recebin vâhidliyyeti kâmile demesi de zatında ve ilâhiyyeti muktezî olan bütün

sıfâtında hakikî vahdete tenbihirki ehadiyyet ancak vahdeti kâmile ile tefsir olunabilir, doğrusu Allah

tealânın esmâi hüsnâsında başkasına itlâkı caiz olmıyan esma ve sıfât Allah, ilâh, rab isimlerine ve

sıfatlarına münhasır değildir, Rahman, Kuddûs, Sübbuh, Sübhan, âlimülgaybi veşşade, Alâ külli

şeyin

Sh:»6300

kadir, Hallak, Haliku külli şey, Ahsenülhalikîn gibi daha bir çok isimler ve sıfatlar vardırıki mahlûkattan hiç birine ıtlak olunmaz. O, bunların her birinde de vâhid, ferddir. Semî, basîr, habir gibi Allahdan başkasına ıtlak olunan isimler dahi mahlûkattaki noksan sıfatlarından tenzih ve tecrid olunup sair esmai ilâhiyyeye münasib bir mefhum ile Allaha ıtlak olunur. Onun için Fatihada dahi geçtiği vechile esmâ ve sıfâtı ilâhiyye sade hakikati lügaviyyeleriyle değil, gayâtı murad olunarak birer hakikati şer'iyeye olmak üzere ıtlak edildiği de Leyse kemislihi şeyün hukmünce ihtar olunagelmiştir. Allah tealâ sade ilâhiyyet ve rubûbiyyet sıfatlarında değil, sıfât ve esmasının her birinde de vâhiddir, Onun için «

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» gibi teşbihi andıran müteşabih sıfatlar dahi «

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» muhkemince tevfiikan tenzih ile telâkkî edilmek lâzım gelir.

Esmâi ilâhiyyenin hepsi mümkün olabilen nâmütenahî tekâmüllerin fevkında kemali a'lâye sahib olan hüvviyeti hakka nisbet için mevzu'dur. Bütün celâl ve ikram sıfatlarını câmi olan kemali A'lâ ise bizde temessül edebilen hâdis mefhumlarını mazmunu değil, medlûlüdür, içinde değil, ötesindedir, Hattâ kemali

a'lâ bir takımlarının zann ettiği gibi kemali mutlak da değildir. Mutlak, a'lâyâ da ednâya da ıtlak olunabilir.

A'lâ, ednânın noksanlarından mücerred yükseklikleri câmi' olarak a'lâdır. En güzel demek güzel demekten

ibaret olmadığı gibi her güzel demekten ibaret de değildir, hiç bir güzelde bulunmayan güzellikleri câmi'

hepsinden üstün yegâne güzel demek olduğu ma'lûmdur. Vücudi mutlâkı vücudi a'lâ zann edenler

yanılırlar, her duyduğunu a'lâ sanır sarılırlar, sonra da yokluğunu görüp darılırlar. Biz bu

güne

Sh:»6301

kadar vücade gelmiş olan âlemlerin hepsini vâsıl olabildikleri kemallerin hey'eti mecmuasiyle birden bilip

de bütün âlemin kendimizde temessül ettiğini düşünsek yine vücudi a'lâyı, kemali a'lâyı bilmiş, düşünmüş

olmayız, yarın için daha yüksek kemallere doğru hareketimiz imkânını selb edemeyiz, vücudda fikri

terakkîyi tevkîf edemeyiz ve kelime ile topladığımız bütün kemalâtı mümkün ve mafrûza, o nâmütenahi

terakkî mecmuu elbette bu günkünden daha yüksektir, fakat bu da kemali a'lâ değildir. Çünkü zatında

kendisi kendi varlığına kâfi gelmeyip yoklukla da alâkadar olan ma'lûl kemalât mecmuudur, kemali a'lâ

bunları bir taraftan yaratıp bir taraftan yok edip duran ve ezel-ü ebedde bütün varlık mülk-ü saltanatı

kendinin olan ve binaenaleyh daha yükseği mümkün ve mütesavver olmiyan Hak tealânın vücudi hassıyla
zâtı ehadiyyetine mahsustur ki onun hüvviyyetinden kendisinden başkasiyle bihakkın ta'bir mümkün olmaz,
o bizim mahsûsat veya ma'kulâtımızla çizdiğimiz suretlerin, hadlerinden âhir, her şeyden zâhir iken her
şeyden bâtındır, ona zatında ancak o denebilir.

Sıfâtı ilâhiyyeyi ifade eden esmâi ilâhiyye bize onun kendisini tahlil ile ona bir had ta'yin ettirecek
mefhumları ifade için değil, bizim kendimizde ve âlemimizde ona olan nisbetlerimizi tahlil ederek hâdisâtın
mutazammın olduğu mertebeyi itlâkın fevkında bir tecrid ile her kemal kendisinin olan zâtı Hakka delâlet için
vaz' olunmuştur. Meselâ ilim, denildiği zaman biz kendimizde bulduğumuz ilim mefhumunu bütün
derecatıyla teemmül ederek bildiğimiz hâdis ve nisbî ilimden, mutlak ilim mefhumuna ve ondan her şey'i
olduğu ve olacağı gibi hiç eksiksiz muhît ve binaenaleyh gaib ve şâhid bütün kemalâtı câmi' kadim ilmi
ekmel kendisine mahsus olan zâtı Hakka fikir ve irademizi her cihetten tevcih
etmemiz

lâzım gelir, öyle ki biz o ilmin içinde olduğumuz halde o, bizim ilmimizin mâverasında muhîti küldür, ve o ancak «o» dur. Ve biz ona irebilmek için kendimizden geçmemiz ıktiza eder. Allahın yetmiş bin hicabı vardır açılirse onun «sübûhatı vechi = yüzünün tecellii celâli bütün göz erimini, ya'ni her şey'i yakardı mealindeki hadîsi nebevî mazmunu tecelli eyler, çünkü onun karşısında bütün kesretler müstehlek olur.

Bunu sezme onun vâhidi ve kemâlin onda bilfiil tehakkukunu sezmektir. Başka yok zat ve sıfat ve efaliyle ancak «o» var olduğunu tanımaktır. Demek olurki esmâi ilâhiyyenin her biri de bütün selbî ve sübutî celâl ve ikram sıfatlarıyla zatındaki birliğine delâlette birdir. Ancak bizde olan vechi delâlet i'tibariyle mertebe mertebe fark ve kesret zâhir olur. O zatında bir olduğu içindirki zatının muktezası olan ilâhiyyetinde de bir, rubûbiyyetinde de, mülkünde de bir, ilminde de bir, kudretinde de bir, hep celâl ve ikrama râcî' olan namütenahi sıfât ve esmasında da birdir. Fakat bütün niseb ve ahkâmın medarı ilâhiyyet sıfatı olduğu, bütün vicdan ve vücudun vecd ile bağlandığı cazibei hakk-u hayr, ilâhiyyet sıfatında sarahatle toplandığı için sıfatı zâtiyye olarak ilâhiyyette vahdet bütün levâziminde teferrüdü ıktiza ettiğinden dolayı zat ve sıfât ve esmâ, cemii vücudun vahdeti kâmileyi istilzam eylediği ve cemii esmâyı câmi' olan Allah ismi celili de bu haysiyyetle ismi zat olduğu cihetle ilâhiyyette vahdet denilmekle zat ve sıfât ve esmâ her birinde ve hepsinde bütün levazimiyle vahdet kask edilmiş olduğunu anlamak lâzım gelir. Böyle olunca da zatında da vâhiddir, vücudunda da vâhiddir, rubûbiyyetinde de vâhiddir, rahmaniyyetinde vâhiddir, hallâkiyyetinde

vâhiddir, diye ilâh... ta'dada lüzum kalmaz, ve yine bundan dolayıdır ki ilâhiyyetinde vahdete i'tikad

edilmedikçe imanın şartı olan

Sh:»6303

tevhid yapılmış olmaz. Yalnız zatında birdir, veya vücudunda birdir, rubûbiyyetinde birdir, diye ma'rifet

iymana kâfi gelmez « لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ » denmiş olmaz. Maamafih Allah, zatında bir oluyarak

ilâhiyyetinde birdir, demek de zatında ve ilâhiyyetinde şirk koştuktan başka birşey olmaz.

Hasılı Allah birdir demek gerek zatı, gerek sıfâtı, gerek esmâsı hangi noktai nazarla mülâhaza edilirse

edilsin hep birdir, hiç şerki olmıyan bir tek hakikattir. Onun için ilâhlık ona mahsustur, o ilâhiyyetinde de

hakîki ve zatî birlikle birdir, demek olur. Binaenaleyh ona bir çok esmâ ve sıfât ile ma'rifet edinmek onun

zatında kesret, veya zatına bir nazîr isbat etmek ma'nasına olmıyacağı gibi vahdet sıfatiyle tanımak da ona

bir had ve nihayet isbat etmek ma'nasına değildir. Kendisinden maadayı selb eden bir sıfatı selbiyyedir,

Allahın vahdeti adedde vahdet dediğimiz kesrette vahdet değildir. Kesret onun halk sıfatına raci' olan

mahlûkatında, mülkündedir ki onun bir emriyle var, bir emriyle yok olan niseb ve izafattan ibarettir. Ma'lûm

ki aded iki ile başlar, ikiden ilâ gayrinnihaye sayabildiğimiz adedlerin hepsi de birer adedir, kesrette vahdettir, bunların hepsinde kesir de mümkündür, emsal de mümkündür, bunda a'mali erbe'a cereyan edebilir, bir taksim iki, bir taksim üç gibi kesirlere suret yaptığımız vâhidlerin hepsi mahraclarına göre i'tibar olunan aded vâhidleridir. Bu suretle bir de adedlerin başlangıcı olan vâhid vardırki bunda kesir, tecezzî mümkün değildir, darb, taksim, tarh kabil olmaz, fakat mislini veya emsalini zamm ile cem'i mümkündür. Kendisi aded olmamakla beraber adedden cüz' olabilir, cem'i mümkün demek de cinsi mümkün demektir, cinsi bulunamazsa tek olur. Bir sayı sayarken bir diye başladığımız bu vâhid kendisi aded olmamakla beraber adedin mebdei yani birincisi olabilmek itibariyle hesabda aded gibi

Sh:»6304

mülâhaza olunur, buna aded, sayı demek mecaz olsa da aded yolunda vâhid demek hakikattir. Bu da nisbî vâhid demek olduğundan vâhidi kıyasî dahi ta'bir olunmuştur. Binaenaleyh aded tarikiyle vâhid denildiği zaman içinde parçası veya dışında misli mümkün olan vâhid demek olur, böyle kesrette vahdet her şeyde bulunabilir. Bu ise ekme'l ma'nasiyle vahdeti hakikiyye değildir. Allah tealânın birliği ise ne içinde ne dışında kesir ve misil mümkün olmyan ve her ma'nasiyle şirk ve taaddüdü nefyeden birliktir. Ona ewel

demek ikincisi var demek değil, sâbıkı yok demektir, ona âhir demek de sâbıkı var demek değil lâhiki yok

demektir. Onun için ona evvel ve âhir isimleri söylenirken birlikte söylenmelidir. Ona adedde anladığımız

ma'na ile meb'de demek de doğru değildir, o kendisine mümasil bir ikincinin başlangıcı değildir, hattâ

esmâi hüsnâda meb'de ismi varid olmamıştır, mübdî ve muîd isimleri varid olmuştur. Sayılmağa kalkışılacak

olursa ona bir, denilir kalınır, o her noktai nazardan bir, hep bir, hep tektir, «

«^{۱۰}أَلَّانَ كَمَا كَانَ» dir. İmamı A'zam «^{۱۰}كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ» dir, ve «

Fıkı ekberde: Allah tealâ «^{۱۰}مِنْ حَيْثُ الْعَدَدِ» değil, «

«^{۱۰}مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَاحِدٌ» demekle bu ma'nayı anlatmıştır. Şerîki nefiy,

cüzide müsavîyi, mükabili de nefiydir. Yine bundan dolayı sahib keşşaf da «^{۱۰}اللّٰهُ أَحَدٌ»

Lâsâniyeleh, yani ikincisi yok diye tefsir eylemişdirki ne zımında ne haricinde demektir, bütün tefsirlerde

aded tarikiyle vâhid demek olmadığına tenbih eylemişlerdir.

Yine Fahri Râzî tefsirinde derki: Marifetullah, Cenneti hâtıradır. Zira Cennet senin aklına ve arzuna

muvañık olana nâil olmandır, onun içindirki Âdemin akli hevasına münazea ettiğinde Cennet ona Cennet

olmamıştı, ve yine onun içindirki kabir, mü'mine zindan değildir. Çünkü onun aklına ve arzusuna mülâyim

olan ona orada hasıl olmuştur.

Bunun beyanı: akıl, hasenât kendisine tevdi' olunacak

Sh:»6305

bir emîn ister, şehvet de kendisinden lezzetli şeyler talep olunacak bir ganî ister. Daha doğrusu akıl himmeti âliye sahibi bir insan gibidir, mevlâsından başkasına münkad olmaz, hevâ ise bir otlakçıya benzerki bir zengin huzurunu işittiği vakit bir ihsanına nâil olmak ümidiyle neş'elenir. Daha doğrusu akıl geçmiş ni'metlere şükr etmek için mevlâsını tanımak ister, heva da ondan beklenecek ni'metlere tama' ettiği için onu tanımak ister, ikisi de onu istedikleri gibi âlim ve ganî olarak tanıyınca ona sarılırlar Akıl ben senden başkasına şükretmem dir, şehvet de ben senden başkasından dilenmem der. Sonra da şübhe gelir ey akıl! şükrü yalnız ona nasıl tahsîs ettin? Belki onun bir misli de vardır! ve ey şehvet! yalnız ona nasıl bağlandın? Belki şurada başka bir kapı daha vardır.! der. Bunun üzerine akıl, mütehayyir kalır ve o rahat, bulanır, o vakit akıl, yakîn cevherini bulmak için istidlâl âleminde siyahat etmek ister, (hakka hidayet edecek olan ise ancak Allahdır) işte Hak tealâ kuluna hidayet etmek ve hizmet ve şükrü ile iştigal lezzetini bulandırmamak üzere Resulünü göndermiş ve ona kendinden söyleme benim doğrudan doğru sadık

olarak bildiğim şu kelâmımı söyle diyerek « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » buyurmuş, vahdâniyyetini sana
ah semî'le haber vererek bildirip nazar ve istidlâl zahmetlerinden kurtarmıştır .

2. ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ Allah o sameddir -o hep bir her şey kendisinin ve her dileğin mercii, hiç

eksiksiz maksudi küll olan şanlı uludur. Ve hakikatte ekmeI, samed ancak odur.

Samed: ismi hakkında lûgat noktai nazarından mülâhaza olunacak esaslı iki ma'na mervîdir. Birincisi,
hamd vezninde kâsd ma'nasına samd masdarından masmudi ileyh yani kâsd doğrudan doğru kendisine
müteveccih olan maksud ma'nasına olmaktadır. «samede samdehu» tabiri ma'rufturki dos doğru, düpe düz,
hiç inhirafsız ona kâsd

Sh:»6306

ve teveccüh etti demektir, ma'lûm ki kasid de bir noktaya doğrudan doğru teveccüh ma'nası vardır, bu
ma'na ile bir kavmin seyyidine, yani umur ve ihtiyacatında maksud ve mercii olan ve mâfevkî bulunmayan
en şerefli ulusuna, en büyük efendisine «samedülkavm» denilir. Ve mutlâka kadri yüksek, âlîşan ma'nasına

da gelirki masnudun lâzım ma'nasıdır. İkincisi, bir de hiç cevfi, boşluğu olmıyan, eksiksiz, gediksiz, deliksiz, nüfuz edilmez şeye denirki musmet gibidir. Buna lisanımızda som tabir olunur. Netekim Lehcede: som, yekpare, sald, kavf, bütün, içi dolu, kaplama olmıyan musmet, diye ta'rif edilmiş, som gümüş, som pelesenk, som abnus, tabirleriyle de istişhad eylemiştir. Som sırma ta'birimiz dahi meşhurdur. Bunda halislık ma'nası vardır. Bu ma'nada samed tıkamak ma'nasına olan samd masdarı ile de alâkadardır. Şişenin tıkcına sımad denilmesi de bundandır, bu ma'naca aslı samet olup dal tadan münkalib olmuş demektir, bundan lâzımı ma'na olarak dâim ve bâkı ma'nasına da gelir. Ve harb ve kıtâl hengâmında asla susamaz, acıkmaz olan kimseye dahi denilir, ve mutlâka yemez içmez ma'nasına da olur, Razî derki: ehli lügatten müteahhırînden ba'zısı, toz kabul etmez, birşey girmez, birşey çıkmaz emles, yani yalabık taşta da samed denildiğini söylemiştir, ki bu bizim som taş ta'birimiz gibidir.

Müfessirlerin ekserisi tâ yukarıda da işaret olunduğu üzere birinci ma'nadan olarak sıfatı sübutiyye olduğunu söylemişler, ba'zıları da ikinci ma'nadan olarak sıfatı selbiyye olmasını nakl eylemişler, ba'zıları da hem sıfatı sübutiyye hem de sıfatı selbiyye ma'nalarını mutazammın olarak tefsîr eylemişlerdir ki bunda ikisini de nazarı itibara almak vardır. En lâyıki da budur, bunu lâfzı müştereğin iki hakikat ma'nasına birden irade tarikiyle değil, esmâi ilâhiyyede gayâtı murad olmak haysiyetiyle iki ma'nanın hangisine haml edilse

lâzımı maksud olacağı

Sh:»6307

cihette umumi mecaz halinde ikisinin de ekmele olan lâzımını irade tarikiyle birleştirmelidir. İbni cerîr

Mücahidden ve Hasenden ve İkrmeden samed, «lâcevfe leh» demektir diye Seyid İbni Müseyyebden,

«ahşası yok» diye, Şa'bîden, «yemez içmez» diye, yine İkrmeden ve daha bazılarında da kendisinden

birşey huruc etmez, diye rivayet eylemiştir. Bu miyanda en yüksek rivayet, Abdullah İbni Büreydenin her

halde Peygambere refi' etmiştir biliyorum « **الْصَّمْدُ الَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ** » dir dedi diye

vaki' olan bir rivayettir. Türkçemizde bu ma'nalar, eksiksiz, gediksiz, deliksiz, som diye ifade olunabilir, ve

bu ihtiyacsızlıktan gınâi tamdan, kemali a'lâdan kinaye de olur. Ebül'âliye ve Muhammed İbni Ke'ab gibi

bazıları da « **لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ** » bunun ma'nası olduğunu söylemişler, Rabi' İbni Enesten:

kendisine âfat ârız olmaz, Mukatil İbni Hayyandan: kendisinde hiç ayb ve eksiklik olmiyan, İbni Keysândan,

mahlûkattan hiç birinin sıfatiyle tevsif olunmaz, diye merviydir. Hasenden ve Katâdeden merviy olduğu

üzere bazıları da lem yezel velâ yezal fânî olmaz bâki, dâim demişlerdir. İbni Enbarî demiştirki: ehli lûgat

beyninde samed, «Nâsın havâic ve umurunda kendisine samd eder (yani doğrudan doğru maksud ve

matlûb edinerek müraca'at ve iltica eyler) ve mafevki yok seyyid» demek olduğunda ihtilâf yoktur. اهـ .

Zeccac da demiştirki: samed: sûded, yani ululuk kendisine müntehî olan, kendisine samd olunan, yani

herşey ona dayanır, onu maksad ve merci' edinir olandır.

Aliy ibni Ebî Talha, İbni Abbastan şöyle rivayet eylemiştir: samed, sûdedinde kâmil olan seyyid ve

şerefinde kâmil olan şerif ve azametinde kâmil olan a'zîm, ve hilminde kâmil olan halîm ve ilminde kâmil

olan alîm ve hikmetinde kâmil olan hakîm velhasıl şeref ve ululuk vâinin hepsinde ekmele olandır.

Ebu Hüreyreden: «

«الْمُسْتَعْنَى عَنْ كُلِّ أَحَدٍ، الْمَحْتَجُّ إِلَيْهِ كُلُّ أَحَدٍ.» herkesten

müstağni, herkes ona muhtac», Seyid ibni Cübeyrden: bütün

Sh:»6308

sıfât ve e'fâlinde kâmil, Süddîden: regaibde maksud, mesaibde müstegas; Ca'feri Sadıktan: galibi gayri

mağlûb Hüseyin ibni Fuzaylden: «يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ وَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» hükmünü ta'kib

edecek yok, kazasını redd edecek yok, diye merviydir. Yine İbni Cerîr Ebu Ca'feri Taberî derki: Arab ındinde

samed, « أَلْسَيْدُ الَّذِي يُصَمِّدُ إِلَيْهِ الَّذِي لَا أَحَدَ فَوْقَهُ » dır, Yani

mafevkı olmiyan masmudiileyh, kendisine kasd ve muraca'at edilir seyyid demektir, eşrafına da öyle

tesmiye ederler, şâirin şu kavli bundandır:

الا بكر الناعى بخيرى بنى اسد بعمرورن مسعود
وبالسيد الصمد

Zibrikan da « وَلَا رَهِينَةَ إِلَّا سَيْدٌ صَمْدٌ » demiştir. Böyle olunca kelimenin te'vilinde

evlâ olan Kur'anın nâzil olduğu lisan da ma'ruf olan ma'nadır. İbni Büreydenin babasından rivayet ettiği

hadîs sahih olsa akvâlin sıhhatte evlâsı olurdu. Çünkü Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem, Allah

tealânın muradını ve indirdiğinin ma'nasını herkesten daha iyi bilir **اهـ**.

Râgıb da derki: samed emirde masmudiiley olan seyyiddir. Ve «samede samdehu, kasede kasdehu»

dos doğru ona kasd etti, ona doğru doğruldu demektir. Bir de denilmiştirki samed ecvef olmiyandır, ecvef

olmiyan ise iki şeydir. Birisi insandan dündür, birisi de a'lâdır: bârî ve melâike gibi. «Allahussamed»

kavliyle maksad da o bir takımlarının ilâhlık isnad ettikleri kimselerin hilâfına olduğuna tenbihtir, «

وَأُمُّهُ صَدِيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ» buyurulmakla da buna işaret olunmuştur

اهـ . Yani Nesârâ Hazreti İsyaya ve anasına ilâhlık isnad etmişlerdi, onları redd için «İysa ve anası yemek

yerlerdi» diye ihtiyaçlarını ve hades sahibi olduklarını ihtar ile bunların ilâh olamayacaklarına tenbih olarak

Sûrei Mâidede «كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ» buyurulduğu gibi burada da Allahın eksiksizliğini

beyan ile «essamed» buyurulmasında o ma'haya bir tenbih de vardır, lâcevfe leh, yemez içmez

diye

Sh:»6309

tefsirde bu ma'haya işaret açık olduğu için bunu tercih edenler bu inceliğe nazarı dikkatı celb için tercih

etmişlerdir. Bunda samed yalnız sıfâtı selbiyyeden olmuş olur. Bununla beraber, cevfi, buşluğu, eksiği,

ihtiyacı olmamak, tam ma'nasiyle eksiksiz olmak, tam gınadan kinaye olarak sübutî sıfatları da müstelzim

olabilir. Ancak kendi eksiği, ihtiyacı olmamak, muhtac olanların hacetlerini bitirmek ve işlerinde merci' ve

maksudları olmak yüksekliğini tasrih etmiş olmaz. Evvelki ma'na ise bunu tasrih etmekle sıfâtı sübutiye

kemalâtını müstelzim olduğu gibi eksiksizliğin müstelzim olduğu ma'naları da istilzam eyler, lügatça da bu

ma'na ma'ruf olduğundan ekser müfessirîn bunu ahz eylemişler, onun için sahib Keşşaf şöyle demiştir:

samed, kasd ma'nasına « صَمَدٌ إِلَٰهٌ » den fe'al bima'na meful olup havâicde masmudiileyh olan

seyyiddir, ve ma'na şudur: o, tanıdığınız gökleri ve yeri ve sizleri yaratan hâlikınız diye ikrar ettiğiniz

Allahdır, o vâhid ve ilâhiyyet ile müteferriiddir, ona ortaklık edilmez, ve o her mahlûkun doğrudan doğru

kasd eylediği, muhtac olduğu maksuddur, ondan istigna edemezler, o ise onların hepsinden müstağni

ganîdir اِه . İbni Sinâ da gınai tamm ile mebd'e küll ve gâyei küll ma'nasında mülâhaza etmiş, ve işaretatta

ganîyi şu mealde ta'rif eylemiştir: bilirmisin ganî nedir? Tam ganî, zatında, ve zatından mütemekkin olduğu

sıfâtında ve zatının gayrisine nisbetle olan sıfâtı kemaliyye izafiyyesinde kendisinden haric bir şey'e taalluk

ve ihtiyacı olmayandırki onun fi'linin gayesi kendisine mübayin olmaz. Binaenaleyh zatının veya zatından

mütemekkin olduğu şekil veya husûn gibi halin, veya ilim ve âlimiyyet veya kudret ve kadiriyyet gibi bir

izafeti bulunan bir halin tamam olması için kendisinden haric bir şey'e muhtac olan tam ganî değil, kesbe

muhtac bir fakirdir, başkasının ona nisbeti itibariyle mülâhaza olunan ve izafâtı mahzadan ibaret olan

sıfâtında taalluk gınâyı tamme

halel vermez **أهـ** . Zira bunlarda fakîr olan o değil, ona muhtac olan gayırdır. Demekki o halık olmak için

mahlûka muhtac değil, mahlûk ona muhtacdır. O âleme muhtac değil âlem ona muhtacdır. Herşey'in

maksudu o, kendisinin maksudu kendisidir, o başkasıyla tekemmül etmez, başkası onunla tekemmül eder.

Onun için onun efaline mahlûkatına aid hikem ve mesalih olan gayeler terettüb eyler, fakat onların hiç birisi

onun için illeti gaiyye, garaz değildir. Ve onun için evvel ve âhir odur. Birde gınâyı tam zatında hiç bir

tagayyur kabul etmiyendir diye de ta'rif olunur. Muhyiddini Arabî de Fütuhâtı Mekkiyyesinde esmâi

husnânın şerhinde samed isminde derki: Hazreti Samediyetin ekser tafsîlâtını «Mevakiunnucum»

kitabımızda uzvi kalbde tecellii samedanîde beyan ettik, bu kitabda da ondan lââyık olanı inşaallah

zikredelim: bu Hazret iltica ve istinad Hazretindendirki herhangi bir emre muhtac olan her fakîr ona iltica

eyler. Zira bilirki muhtac olduğu emir bu Hazrettedir, binaenaleyh bu Hazretin gınâsı iftikar olunan bu umur

iledir, onda «**فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ**» buyurulan gınâyı nefsi var mı yok mu? Buna

bu mevzide ihtiyac duyulmaz, bu Hazrette hacet mess eden fukaranın iftikarına sebep olup da muhtac

oldukları umur onun indindeki hazinelerde var mı? Bunu bilmektir. Netekim «

«**وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ**» varid olmuştur. İşte ledettahkîk o, bu Hazretin

aynidir, başka değil, hak tealâ «indinde her şey'in mutlâka hazîneleri var» olmak haysiyetiyle o sameddir.

Ve lâkin hazîneler ma'lûmatı sâbiteden ibarettir. Çünkü onlar onun indinde sâbittir, onları bilir ve görür, ve

bütün ilerindekileri de görür, bilir görür de onlardan dilediğini vücude çıkarır ve dilediğini bırakır. Ve onlar hazâinde olmakla onlarda hasr-u tenâhî tehayyl olunur, halbuki gayrimtenahîdirler. Ve iŖte efkarı fukara o hazînelerde muhtezin olan eŖyadır. Çünkü onlar o hazînelerden vücude çıkmak isterler ki kendilerini ayniyle zevkan görsünler,

Sh:»6311

Çünkü onların vücude ıkarılanlarında henüz iccad edilmiyenlerine iftikar ibka edilmiŖtir, onun için mevcud olan mevcud olmıyana niyabeten de Allahın ona iccadına aynî ihtiyac ile muhtacdır. Onun için mevcud olan, o hazînedekine, vücude iftikarı hususunda, muftn gibidir, ve bu iftikar insanın yanında olmıyan bir emri o hazînelerdekinden yanında olmasını talep etmeği nefsinde, vicdanında duymasıdır. Ŗunu bimeli ki: hak indindeki hazîneler iki nevi'dir. Bir nevi muhtezinâtı mevcude için olan hazâini vcudiyyedir. Meselâ Zeydin indindeki birŖey, bir cariye, veya bir uŖak, veya bir at, veya bir kumaŖ, veya bir ev, veya her hangi bir Ŗey, iŖte Zeyd onun hizânesidir, o Ŗeyde mahzundur, ikisi de Allah indindedir, çünkü eŖyanın hepsi Allahın yedindedir. Ŗimdi Amir Zeydin yanındaki o Ŗey her ne olursa olsun kendi yanında olmak için Allaha mftekir olur: Allah da onu ona bađıŖlamayı veya satmayı veya ondan hoŖlanmayı kurtulmayı Zeydin

kalbine ilka eder de onu Amre verir. İşte bunun gibiler hep hakkın indindeki hazâinindedir, ve bütün âlem hep bu minval üzere yekdiğerinin hem hazîneleri hem de kendisi aynı muhtezindir, binaenaleyh âlem bir mahzunun hazînesidir ve bir muhtezinin bir hazîneden bir hazineye intikalidir, ondan hiç bir şey hazenesinin gayrisine indirilmez, hepsi hakkın indinde mahzundur, hakîkatte o onun içinden hiç bir şeyi çıkmıyan hazînesidir, haktan maadasının ise muhtezini ondan diğèrinin hazînesine çıkar, hazâine iftikar, hazâinden hazâine olur. Hepsi de Allahın yedinde ve onun indindedir. Onun için umurda iltica ve istinad olunacak samed ancak odur. Ve mütevekkil olanlar tevekkül ettikleri şey'e tevekkülleri halinde o Hazrete tutunurlar. Kimi Allaha tevekkül eder, kimi de esbaba tevekkül eder, Şukadarki esbab kendilerine i'timad ve iltica edenlere çok Sh:»6312

vakitlerde hıyanet eder. Hak tealâ ise kendisine tefvîzî umur edip de tevekkül edeni muhakkak selâmete çıkarır. İmdi bütün hazîneler onun indinde olduğu senin de o hazînelerden ve binaenaleyh onun indinde bulunduğunu bilersen kalbin ona yetmiş olacağından o senin indinde, sen onun indinde, o halde sen kendi indindedir, o halde sende samedden bir nasîb vardır, çünkü Allaha ma'rifeti hâdis ancak seninle olur. Ondandır, o halde sende samedden bir nasîb vardır, çünkü Allaha ma'rifeti hâdis ancak seninle olur. Ancak Ondandır, o halde sende samedden bir nasîb vardır, çünkü Allaha ma'rifeti hâdis ancak seninle olur. Ancak seninle zâhir olanda ise samed sensin demektir, bu sana ve senin kendisi için husule geldiğin zata bu

mertebe bu Hazretten hasıl olmuştur, ve lâkin rabbın nehyinde dur ve onu tedebbür et, namazda kiblene sûtreye edineceğın şey hakkında Resulünün lisanı üzere buyurduğunu düşün ki o şeyi sağ veya sol yana bir az meyil ettiresin de « لَا تَصْمُدُ إِلَيْهِ صَمَدًا » ona samden, yani sûtreye doğrudan doğru düpe düz kasd ve teveccüh etmiyesin, bu, gayreti ilâhiyyedendir, o kendisinin gayriye doğrudan doğruya samd ile kasd ve teveccühü istemez. Maamafih bunda kevinde dahi bivechimma samediyyeti isbat vardır, ve işte Şâri'in işaret eylediği bu kadarı mü'minin samediyyetten nasıbidir. Câhil doğrudan doğru esbaba kasd ve teveccüh

Sh:»6313

eder de sağa yâhud sola meyil hukmünü kazıyyenin aksine olarak hakkın samediyyetine çevirir, halbuki Peygamber sallallahü aleyhi vesellem ancak sûtrede sağa veya sola meyli meşru kılmıştır. Sûtreye sebebi, sağ ile sebebi kavîye, sol ile de sebebi zayıf tenbih eylemiştir, Allahdan külliyyet ile çıkan sebep sahibi yeminidir (Ya'ni sebebi kavîdir, hakka taveccühde onun diğer sebeblere tercihan sağa meyil ettirilmesi meşru'dur), haktan kendisine bir bârika lâiyih olmuş olan kimsenin ise sebebe i'timadı zayıftır de o, sebebi zayıf taraftan (soldan) kılmıştır, zira sebebi isbat lâbüddür, fakat dos doğru samdü kasdi ancak Allahadır, «

وَلَا يَصْمُدُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ صَمَدًا» bunu iyi bil, işte sana tenbih ettim ve nasihat

(.اه) «وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ» eyledim,

Samed isminde doğrudan doğru kasd-ü iltica ma'nasının hakîkî ve izafî haysiyyetlerini incelikle anlatan Şeyhın bu izzahı anlıyabilecekler için insanlık ma'rifet ve vazîfesinin haktan başka hedefi olmamak lâzım geldiğini tebârüz ettirmek itibariyle cidden güzel nasîhattır. Bu izzah samedin «havâicde masmudiileyh» ma'nasının izzahıdır, masmudiileyh olmakta iltica ve istinad olunmak ma'nası, bunun için de gına bulunmak ma'nası lâzım olduğunu tebârüz ettiriyor, bunlar güzeldir. Ancak iki nokta cayı nazardır. Birisi gınâda vallahü ganiyyün anilâlemîn mantukunca sıfatı selbiyye olan gınâi nefsiyi mülâhazaya hacet görmemesi, birisi de «وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» ma'nasiyle sıfatı sübutiyye olan gınâyî mülâhaza ettiği hâlde bunda her şey'e mâlik olmak hem de her birinden birer dâne olarak mecmununun bir hazînesine değil, her birinin namütenahî hazînelerine mâlik olmak ma'nası sarîh, bunda da gınâyî nefsi ma'nası dahi zâhir iken muhtac olunan şeylerden birine veya bir kaçına mâlik olmak samediyet mefhumunun sübutu için kâfi imiş gibi göstermiş olmasıdır. Bundan dolayıdırki kevinde, âlemi esbabda bivec

himma samediyet mülâhaza etmiştir. Halbuki samediyet bazı hacette maksud ve mülteca olmak değil,

bütün hacâtta müntehâ olarak maksud ve mülteca olmaktır. Onun için lügat ma'nasını beyan edenler, hem

«sıgai müntehelcumu'» ile havâcide masmudi ileyh diye tasrih etmişler hem de « لَا أَحَدَ فَوْقَهُ =

fevkında kimse yok» olması kaydına tenbih eylemişler, «

السَّيِّدُ الَّذِي يَنْتَهِي إِلَيْهِ السُّودُ» demekle de bu münteha olan ekmele

söylemişlerdir, hasılı samed lâfzında bizim som ta'birimizde olduğu gibi bir eksiksizlik ve temamiyyet

ma'nası vardır. Onun için kasd ma'nasından olduğu zaman da maksudiyette temamiyyet ifade eder.

Halbuki: gınâyi nefsi, ya'ni istignâyı zatî bulunmadan gınâyi tam bulunmaz, müntehâ olmaz, gınâyi tam

bulunmıyanda hazînelerine ihtiyacı var demek olacağından buhul mutasavver olur, atâ ümid edilmez. Hem

gınâyi nefsi olmıyanda tam izzet bulunmaz, mağlûb edilmek ve binaenaleyh izin ve müsaadesi

olmaksızın hazînesindekiler cebren alınmak ve hattâ kendisi ifna olunmak mümkün olur. Ve o halde bizzat

maksud ve mülteca kendisi olmaz ve « لَا يُصَمَدُ إِلَّا إِلَيْهِ صَمَدًا » ma'nası tahakkuk

etmez, onun için Ebu Hüreyreden rivayette «

الْمُسْتَعْنَى عَنْ كُلِّ أَحَدٍ، الْمُحْتَاجُ إِلَيْهِ كُلُّ أَحَدٍ» diye istignâyı tam

tasrih olunduğu gibi Keşşaf ve İbni Sînâ dahi buna işaret eylemişlerdi. Fakat Şeyh sade tam ma'nasiyle

hakîkî samediyeti değil de hazâini ilâhiyyeden olan ve ma'rifeti hâdise ile Allahı tanımak için delâili haktan bulunan kevn ve esbab âleminde ve bahusus insanda dahi bivechimma maksud olan nisbî ma'nayı dahi anlatmak istediği ve urfte buna da samed itlak edilmek vaki' olduğu cihetle bunda gınâyi nefsi mülâhazasına lüzum görmemiş ve ihtiyac bulunan bir emrin bulunması ma'nasına gına ile iktifa bulunan bir emrin bulunması ma'nasına gına ile iktifa eylemiştir. Maamafih tam ma'nasiyle samediyetin Allaha mahsus olduğunu «hepsi Allahın yedinde ve Allahın indindedir, ümurda iltica ve itimad olunacak samed ancak odur, esbab, itimad edenlere çok vakitlerde hıyanet

Sh:»6315

eder» diye ihtar ve kevn ve esbabda sâbit olan bivechimma samediyet nasîbi ile samediyet iddia olunmaktan ve ona samed denilmekten nehy etmiş, küllî veya cüz'î sebebi ihmal etmemekten külliyyetine, cüz'iyetine göre ona kuvvetli veya zayıf meylin meşru' olduğunu söylemek ile beraber Allahdan maadasına rabita'î külliyye ile kasd ve tevekkül etmemeği ve namazda kible mes'elesini bütün ümurunda örnek tutarak esbabı sağa veya sola alarak ve en doğrusu sola alarak bütün külliyyetiyle kasd ve niyyetini doğrudan doğru Allah tealâyâ doğrultmak lüzûmunu tenbih ve nasihat eylemiş ve bununla «

اللَّهُ الصَّمَدُ» kavli celilindeki kasrın ma'nasına da işaret eylemiştir. Zira, burada «الصَّمَدُ»

ma'rifetidir, müsnedin ma'rife olması da kasr ifade eder, bunun ma'nası: sizin amed denince anladığınız, tanıdığınız, kasd ettiğiniz hakikat bütün cinsiyle Allaha mahsustur, demek olur. Bu takdirde Allahdan maadasına samed itlak olunamaz. Ve lâm, ahdi cinse mahmul demek olur. Fakat lâm, ahdi haricîye mahmul olmak daha mütebadirdir, bu takdirde ise samed denilince mafevki tasavvur olunmayacak vechile her zihne tebâdür edecek olan en mümtaz ma'nasiyle ma'ruf bir tek samed maksud olurki bu da ehadiyyet ile zikri geçen Allahdır. Bu suretle mutlâka samed isminin Allaha kasrı yoktur, Allahdan maadasına da her hangi bir vechile denilebilir, netekim Arabın urfünde de öyledir, ancak « الصَّمَدُ » ekmele ma'nasiyle ve

ehadiyyet vasfiyle muttasif olarak Allahın esmasından ve ona mahsus olurki İbni Esîr Nihayede bu ma'naları şöyle hulâsa etmiştir: Allah tealânın esmasında Essamed: suvded kendisine müntehî olan seydidir, dâim ve bâkî de denilmiş, lâcevfe leh de denilmiş, «

مَقْصِدٌ » demektir, Hazreti « الَّذِي يُصَمَدُ إِلَيْهِ فِي الْحَوَائِجِ » de denilmiştir.

Ömerin şu hadîsi de ondandır:

أَيَّاكُمْ وَتَعَلَّمَ الْأَنْسَابَ وَالطَّعْنَ فِيهَا فَوَالَّذِي نَفْسُ عُمَرَ
بِيَدِهِ لَوْ قُلْتُ لَا يَخْرُجُ مِنْ هَذَا الْبَابِ إِلَّا صَمَدٌ مَا خَرَجَ إِلَّا
أَقْلُكُمْ = ensabi öğrenip de onlara ta'ah etmekten sakınınız, canım, yedi kudretinde

olan

Sh:»6316

Allaha kalem ederim ki: Şu kapıdan ancak samed çıksın desem pek azınız çıkardı: bu sözde samed

suvdedinde mnteh olan (yani siyadetinde, Şeref ve haysiyetinde, efendiğiliğinde, yâhud beyliğinde

nihayet dereceye yükselmiŐ olan) yâhud havâicde kasd edilir olan demektir, Mu'az ibni Cemuh hadîsinde

Ebu Cehlin katlinde: « فَصَمَدٌ لَهُ حَتَّى أَمَكَّنْتَنِي مِنْهُ غِرَّةٌ » onun için samd ettim

demesi de ona kasd edip onun için durdum gafletine intizar ettim demektir, Hazreti Ali hadîsinde: «

« فَصَمَدًا صَمَدًا حَتَّى يَتَجَلَّى لَكُمْ عَمُودُ الْحَقِّ » size amudi hak tecelli

edinceye kadar samden samd denilmesi de bu ma'hadandır اهـ . Görülüyor ki Hazreti merin kelmında

samed, nekire olarak insanlar hakkında da kullanılmıŐtır. Kavmin seyyidi ma'nasına samedlkavm

denilmesi de bu kabdendir. İŞte muhyiddini Arabî bunun bivechimma sâbit olan izafî bir samediyet nasîbi

olduğunu ihtar ve tam ma'nasiyle samediyetin Allaha mahsus olduğunu beyan eylemiştir. Bu ise gnyi

tammi ifade etmek için gnyi nefsiyi de mstelzimdir.

Fahrudini Râzî de samed i ba'zlarının sfat sübutiyye ve ba'zlarının da sfat selbiyye olarak bâlâda zikr

ettiğimiz vechile masmudiileyh ve lâcevfeleh esaslı iki ma'nayı lügavî üzerinden onsekiz ma'haya kadar tefsir ettiklerini, ve on sekizincisi de «eksilmeden artmadan ve tegayyurât ve tebeddülâta mevrîd olmaktan ve ezminenin, emkinenin ânât ve cihatın ihatasından münezzehtir» diye ifade edildiğini anlattıktan sonra derki: üçüncü vecihte essamed lâfzının bütün bu ma'naların hepsine hamlidir ki bu da muhtemeldir, çünkü vücubî zâtîye delâleti hasebiyle cemîi sülûbe ve mübdii küll olduğuna delâleti hasebiyle de nu'uti ilâhiyyenin hepsine delâlet eyler. İkinci mes'elede: Allahussamed demek vücudda Allahdan maada bir samed

Sh:»6317

olmamasını iktiza eyler, essamed havâicde masmudiileyh ve zatında tegayyür kabul etmiyen diye ta'rif olununcada vücudda Allahdan başka böyle bir mevcud bulunmamak lâzım gelir. Binaenaleyh bu âyet de Allahdan başka ilâh olmadığına delâlet eyler, o hâlde «اللَّهُ أَحَدٌ» zatında hiç bir vechile ne terkib ne te'lif bulunmamak ma'nasına bir olduğuna işaret, «اللَّهُ الصَّمَدُ» de şürekâyî emsal ve ezdadı nefîy ma'nasına bir olduğuna işaret olur.

Âyette bir iki suâl kaldı: birinci suâl: niçin «ehad» nekire «essamed» ma'rife gelmiştir, ba'zıları

demişlerdir ki: nefiy ve adedin gayride ehad Allahdan başkasına ıtlak edilmediğinden dolayı ma'rife

hukmünde olduğundan ta'rifine lüzûm yoktur, lâkin samed öyle değildir. Râzî de bu suâlin cevabında şöyle

demiştir: ekser halkın vehminde her mevcud, mahsûstur, halbuki her mahsûsun munkasim olduğu sâbittir,

onun için hiç inkısam kabul etmiyen mevcud ekser halkın hatırına gelmez, amma samed, havâicde

masmudi ileyh maksud, bu ma'na Arab için, belki ekser halk için ma'lûmdur, netekim «

وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ

halk ındinde meçul ve münekker, samediyet ise cümhurı halkça ma'lûmüssübut olduğu için ehad, tenkir

ile bir ehad, essamed de o samed diye ta'rif ile getirilmiştir **أهـ**. Buna şöyle demek bizce daha iyi

anlaşılacaktır: Müşrikler, Allahı ve ülûhiyyetini tanıyorlarsa da onun ülûhiyyette birliğini, ehadiyyetini

tanımıyorlardı, Allah isminin ve ülûhiyyet sıfatının birliği ıktiza ettiğini bilmiyorlardı. Ve onun için muhtelif

hacetlerini, muradlarını, Allah isminin ve ülûhiyyet sıfatının birliği ıktiza ettiğini bilmiyorlardı. Ve onun için

muhtelif hacetlerini, muradlarını, maksudlarını, müteaddid ilâhlarda arıyorlar ve muhtelif meratibde

samedler düşünüyorlardı, ülûhiyyetin bir samediyet ifade ettiğini, ilâh, ma'bud demek, en baş metbu'

maksud demek olduğunu biliyorlarsa da en baş olmanın birlik ıktiza eylediğini ve bütün maksadlarının,

bütün samediyetin bir tek maksudda, bütün kâinâtın halıkı olan bir

Sh:»6318

hak ilâhda toplanacağını ve ona göre maksadlarının hepsini bir noktada bir kelimedede birleştirmek lâzım

geldiğini bilmiyorlardı. Bundan dolayı da bir hedefte bir merci'de toplanması ihtimali olmiyan muhtelif

gönüllerle türlü ma'budlar, türlü türlü samedler arkasında niza' ve şıkak içinde yüzüyorlardı, ve yine bundan

dolayı « لَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ » denildikçe «

« أَجْعَلِ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ » diye şaşıyorlardı.

İşte ülûhiyyetin her vechile hakîki vahdet icyab ettiğini bilmediklerinden dolayı o haber verilirken evvelâ

ehemmiyyetine i'tina olunmak üzere zamiri şân ile başlanıp « هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » diye ehad, nekire

olarak haber verilmişirki «siz bu büyük hakikatı bilmiyorsunuz, haberiniz olsunki Allah bir tektir» demek

olur. Buna karşı bizim bildiğimiz, gönüllerimizde duyduğumuz bunca muhtelif ihtiyaclara, türlü maksadlara

bir Allah nasıl yetişir, nasıl kâfi gelir? Diye bir tereddüde düşülmemek için de her haceti bitirecek, her

maksada irdirecek eksiksiz som ganî, som maksud yegâne merci' ancak Allah olduğu anlatılmak üzere

hasr ifade etmek için lâmi ta'rif ile « اللَّهُ الصَّمَدُ » buyurulmuştur ki şöyle demek olur: o sizin

bildiğiniz, tanıdığınız, düşündüğünüz, düşüneceğiniz, muhtelif maksudların, ve samed namı altında daha

yükseği yoktur diye anladığınız muhtelif gayelerin hepsi herşey'in haliki, bütün kâinâtın merci'i olan Allah tealânın samediyetinde birleşir, tam ma'nasiyle samediyet o ehad olan Allaha mahsustur. O hiç eksiksiz maksûdi küll olan yegâne sameddir. Çünkü şer'iki olan, ehad olmıyan hakikatte samed olmaz, samed olmıyan da ilâh olmaz. Bunu böyle anlamak için de samed lâfzının lûgat ve ufrte ma'lûm olan ma'naları, lâfzı müştereği her iki ma'nasına birden hamil suretiyle umumî müşterek olarak değil, evvelâ umumî mecaz halinde «mâyutleku aleyhissamed» mehumîyle, sâniyen hepsinin selbî ve sübutî en yüksek kemâl olan levazimiyle gayâtı murad olunmak

Sh:»6319

üzere mecaz bimertebeteyn tarikıyla hakikati şer'iyye olarak mülâhaza edilmek icab ederki işte zikr olunan türlü tefsîrler bu maksadı izzah içindir.

Burada şunu da söyleyelim ki müfsefirînin bir çoğu samedin ta'rifinde seyyidi zikr etmişler, bir çoğu da hazf eylemişlerdir. Bunun sebebi Allah tealâyâ seyyid itlak olunup olunamayacağındaki ihtilâftır: maamafih

bir hadîsi sahihte «^ساَلسَّيِّدُ ^ساَللّٰهُ = asıl seyyid Allahdır» diye varid olduğundan dolayı süheylî

demiştirki: muzaf olarak Allaha seyyid itlâk edilmez, meselâ Melâikenin seyyidi, nâsın seyyidi, halkın

seyyidi denilmez **اهـ**. Lisanımızda Allah efendimiz denmez, seyyidülhalk, seyyidi kâinât, efendimiz

denildiği zaman da Resulullah anlaşılır. Sonra halkın havâicde Allaha kasdı, iradî veya tabi'î ve fitrî

olmaktan eamdır, zira mâhiyyatın hepsi mümkün olan kemâllerinin vücûde çıkmasını talebde Allah tealâya

müteveccihdir, « **كُلُّ قَدِّ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ** » Allah tealâ hem mübdii küll, hem gayei

küldür, onun için evvel-ü âhirdir. Binaenaleyh bu iki âyette bu iki noktanın ehadiyyeti ilâhiyyede birleştiğine

tenbih vardır. Şu halde ikinci suâl: Allah ismi celilinin tekrarının fâidesi nedir? Denilirse: bunda zikr olunan

bu tenbihten maadâ bir kaç fâide vardır.

BİRİSİ: Evvelki suâlin cevabından anlaşılacağı üzere haberlerin birinin nekire, birinin ma'rife olarak

getirilmesindeki fâideyi te'mindir. Zira tekrar edilmese iki haberin ya ikisinin de nekire veya ikisinin de

ma'rife olması ıktiza ederdi.

İKİNCİSİ: İki haberden ikisinin de doğrudan doğru maksud bilifade olduklarına tenbihtir, onun için aft da

edilmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ: ehad, essamed vasıflarından her birinin ta'yini zâtte müstekill olduklarına tenbihtir, onun

için ikincisinde « هُوَ الصَّمَدُ » diye zamir ile iktifada olunmamıştır.

Sh:»6320

ÜÇÜNCÜ suâl olarak da: iki cümlenin ikisi de müstekillen maksud bilifâde iken birincinin takdim

olunmasının hikmeti nedir? Denilirse: bunun da hikmeti müşriklere karşı evvel emirde ehadiyeti bildirmek

ehem, samediyetin ise işaret ettiğimiz vechile ondan münbeis bir suâle cevab makamında ve ona delil

yâhud netice gibi olmasıdır. Çünkü lizâtihî ginâyı tam ile ganî ve mâsivası da ona muhtac mümkün olur.

Yâhud ehadiyyet samediyeti, ginâyı tammı müstelzim olur. Hasılı bu cümle minvechin delil ve min vechin

netice gibi olarak cümlei müste'nife veya mü'ekkededir.

Hasılı Hak tealâ evvelâ her vechile samd ve ta'zîm hakkı olan bütün celâl ve cemal sıfatlarını câm'î

ülûhiyyetini, sonra onun her hangi bir vechile teaddüd ve terkiib şâibesinden ve hakikat ve havassında

müşareket tevehümünden kemali tenezzühünü iycaab eden ehadiyyetini, sonra da mâsivadan istiğnayı

zatîsi ile cem'î mahlûkatın vücudunda, bekasında ve sair ahval ve mekasidinin husulünde hep ona

ihitiyaçlarını ifade eden samediyetini beyandan sonra da ona hâşa tenâsül isnad edenlerin: «Kızları var, oğlu var, Melâike onun kızları, İysâ onun oğlu, onu kendisinin Allahlık cevherinden çıkardı, kendisi gibi ilâh yaptı, binaenaleyh o babadır, anadır, oğludur, hepsi ilâhlık itibariyle, birdir bir cevherdendir» diye şerîk ve nazîr iddia eyliyenlerin iddialarını sarahatle tensisan redd-ü ibtal etmek üzere ehadiyyet ve samediyyeti,

iktiza eyledikleri ba'zı hükümleriyle tefsir ve izzah siyakında buyuruyor ki: 3. ﴿لَمْ يَلِدْ﴾

doğurmadı -kendisinden, kendi zâtından bir cüz çıkarmadı, Allah ne vâlid ne de vâlide ne baba ve ne de ana değildir. Çünkü doğurmak onda ona mücânis yeni bir cüz'ün teşekkülüyle ondan infisal iktiza eyler, bu ise onun zatında bir taraftan terkibi, hudusu, ihtiyacı, bir taraftan da tecezzî ve inhilâl ile tagayyürü, fânîliği iktiza eyler.

Sh:»6321

Doğuran parçalanır, fenâ bulur, doğurduğu da onunla mücânis olur. Doğurmak bizzat bâkî kalamıyacak fânîler için bekai nevi' ihtiyacıyla alâkadardır. Bundan dolayı doğurmak, yerine kalacak evlâdı, nesli olmak muhtac fânîler için maksud bir kemâl olsa da zatında her kemali câmi ehad samed vâcibülvücud ilâh olan Allah tealâ hakkında bir kemal değil, bir eksiklik bir nakîsa olur, bütün bunlar ehadiyyete, samediyete

münafidir. Allah tealâ ehad, samed olduğu için tecezzî etmez, ondan ne bir cüz' ne bir cevher ne bir madde

kopup ayrılmaz, çıkmaz, ve onun cinsi, nev'i, benzeri olmaz, hiç bir ihtiyacı, eksigi, gediği bulunmaz. Ancak

onun ilminde bulunan mümkünâtan dilediği onun sade yaratmasıyla husule gelir, ol demesiyle olur. Bu

onun vücudi hassından bir parça kopup çıkmak suretiyle, ondan sudur ve tevellüd tarikiyle değil, ma'dumi

ibda' ve icad etmesi suretiyle olur, «

اِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» dur. Filhakika mümkün, illetsiz

olarak hiç yoktan vücade gelemez, netekim sûrei Tur da «

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ» buyurulmuştur. Onun için vücudda

her hangi bir tagayyür ve hudus gerek tekâmüle, tezayüde, gerek tenakusa doğru her hangi bir değişiklik

bizzarure bir illete delâlet eyler. Her hâdis illetli, ma'lûl olur. Muhakkak onu yapan bir fâile istinad eyler.

Illiyet kanunu denilen bu ma'na her aklın mahiyetinde ilk istinad ettiği bir zarurîsidir. Bu sebeble akıllar,

fenler her hâdisede illeti fâiliyye teharrî eyler, onu bir illeti fâiliyyeye istinad etmeden kabul ve idrâk

edemez. Hakîki illeti fâiliyye ise, ma'lûlünü doğurmaz, yok iken ibda' eder, halk eder. Zira evvel emirde bir

halk ve ihdas olmaksızın sudur ve tevellüd, tecezzî ve infisal mümkün olmaz, her tevellüd ibtidaen bir

yaradışa mütevakıftır. Doğuranı doğuracak hale getiren, onda doğacak cüz'ü husule getirip yetiştirip

doğuma sevk eden yaratandır. Doğuran illeti hakîkiyye değil, doğumun mahalli, geçid yolu, sebebidir.

Müşrikler

Sh:»6322

yaratmakla doğurmayı fark edemediklerinden dolayı illiyet kanununun tevliid kanunundan ibâret

zannetmişler, ve onun için mahlûku Halıktan, eseri müessirden tevellüd ediyor demeyi âdet edinmişlerdi,

Sûrei sâffatta « **أَلَّا أَنَّهُمْ مِنْ أَفْكَهِمْ لَيَقُولُونَ وَاَلَدَّ اللّٰهُ** » diye geçtiği vechile

Allah doğurdu diye iftira ettikleri gibi cismâniyyat mâverâsında maba'dettabî'î (metafizik), göze görünmez

gizli kuvvetler ma'nasına Cin namı umumîsi altında mülâhaza edilen Melâike, Cin Şeytan gibi ulvî, süffî

ruhaniyyatı Allahdan tevellüd etmiştir, onlarla Allah arasında bir neseb vardır, diyerek onları birer veya

yarımşar ilâh yapıp tapmışlardı «

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسْبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ أَنَّهُمْ
لَمَحْضُرُونَ » onların böyle ülûhiyyette tenâsül fikrine saplanmaları cehalet idi. Fakat nübüvvet

haberleri ile halıkı duymuş, hakîkî illiyetin « **بَعْدَ الْعَدَمِ خَلَقُ** » ile olduğunu anlamış iken sonraki

Hıristiyanlığın ülûhiyyeti, baba, ruhulkudûs, oğul diye tevâlüd ihtiyacı üzerine farz ederek Allaha vâlidlik ve

veled isnad etmeleri hiç yakışmayan büyük bir dalâlet olmuştur (Sûrei bekarede «

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحٰنَهُۥٓ بَلْ لَّهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ

وَالْأَرْضِ كُلُّ لَهَا قَانِتُونَ بَدِيعِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ
«أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» ve Sûrei mâidede «

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾
﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ﴾ » âyetlerine bak).

Bu dalâletin daha garib ciheti de putperestler, Allaha şirk koşarken onu baş ilâh tanıdıkları ve diğerlerini tâlî add edip ona denk ve müsavî kılmadıkları halde Nesârâ teslisinde üçünü de müsavî kılmışlar, bununla beraber üçünü de oğulda birleştirmişlerdir. İşte bunların hepsini de üç noktai nazardan sarahaten redd-ü ibtal ile Hakka irşad için buyurulmuşturki 1- o doğurmadı, 2- ﴿وَلَمْ يُولَدْ﴾ ve doğurulmadı, 3- kendi başkasını doğurmadığı, ne baba ne ana olmadığı gibi ne tevellüd ne de tevâlüd suretiyle başkasından doğmadı, diğer bir veya iki asıldan bir cüz olarak çıkıp da veled dahi olmadı, o kadîmdir, hadîs değildir. Doğuran bir baba Allah veya ana Allah

Sh:»6323

olmadığı gibi, doğurulmuş oğul veya kız bir veled Allah dahi yoktur, mümteni'dir. Çünkü doğuran fânî ve

muhtac, eksikli olacağı gibi, doğan da kadîm, lizâtihi vâcibül'vücut olmaz. Sonradan olmuş hâdis ve aynı zamanda fâniye muhtac eksikli olur, ehad samed olan Allah tealâda ise ne sâbıkta ne lâhıkta adem, ve eksiklik, hudûs ve fenâ bulunmak muhaldir. O, ezelen ve ebeden hep bir, ve dâima eksiksiz bâkî sameddir. Bundan şu da anlaşılır ki o vücûdda başkasından doğmadığı gibi fikirde, ma'rifette de doğurulmaz, bir kübrâdan, bir mebde'den istintac da edilmez, bir bürhan, bir kaide ve kanun altına sığmaz, bütün âlem ve âlemden istinbat edilen fikirler, ma'nalar, kanunlar ona delâleti tazammuniyye ile delâlet etmez, bütün bunlar kendilerinin hudûs ve ihtiyaclariyle evvel ve âhir ona olan iftikar ve istinadlarını i'lân ederek kendilerinden evvel ve kendileriyle beraber ve kendilerinden sonra onun varlığına ve birliğine ve bekasına ve her şey'i ihatasına delâleti iltizamiyye ile bilevleviyye delâlet eylerler. Onun zatını teşrih etmez, ayinlerle birbirlerine onun fi'l-ü sun'unu duyururlar. Onun için o her şeyden sezilir zâhir, hiç bir şeyle bilinmez bâtıdır, çünkü her şey onunla durur, onunla bulunur, onun hidayetiyle bilinir «

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ • ﴿أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

» onun kendini ise Ancak kendisi bilir ve ilmi de sudur ve husule muhtac olarak fikir ve taakkul kabîlinden

değildir. Netekim Hazreti İsa « تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ »

demiştir. Bu izyahattan anlaşılır ki « لَمْ يَلِدْ » tagayyür ve fenâyı nefy ile bekayı isbat, «

وَلَمْ يُولَدْ » ademi sâbıkı ve hudusu nefy ile kıdemi isbattır. Kıdem ise bekadan akdem mülâhaza

olunur. Bundan dolayı burada şöyle bir suâl hatıra gelir: o halde ma'nâ i'tibariyle « لَمْ يَلِدْ » «

لَمْ يُولَدْ » den evvel söylenmek ıktiza ederken bunun te'hîrine sebep nedir? Bunda iki mühim nükte

vardır. Allah tealânın kıdemi müşriklerce de inkâr edilmediği cihetle evvelâ: « لَمْ يَلِدْ »

»

Sh:»6324

hukmünün beyanı ehemm olmuş « وَلَمْ يُولَدْ » hukmü onu takrir için delil sıyakında olmak üzere

te'hîr edilmiştir. Zira âdeten bunlar mütelâzım olduklarından doğurulmadığı i'tiraf olunanın doğurmadığı da

i'tiraf olunmak ıktiza eder.

İkincisi « لَمْ يَلِدْ », babalığı, analığı nefy ediyor, « لَمْ يُولَدْ » de oğulluğu nefy ediyor, Nesârâ

teslisinde de evvelâ baba ilâh, sâniyen oğul ilâh iddia ettikleri ve vâlid, mevlûde zaten mukaddem olduğu

için nefide de onları redde bilhassa işaret olmak üzere lem yelid takdim velem yüled te'hîr olunmuştur.

Burada Âlûsî Nesârânın kendi kitablarında teslis akîdesini nasıl tasvir ettiklerini naklederek der ki: onlar

kitablarında şöyle diyorlar: Eb, sâlüsten birinci uknumdur, İbin ikincidir, ondan ezelf bir sudur ile ezeliyyette ona müsavî ezeliyyette sadir olmuştur. Ruhul'kudüs üçüncüdür, o da ikisinden öyle sadir olmuştur. İlâhiyyet tabiatî ise bir tabiattir, ve bu tabiat üçten her birinin de vardır, ve her biri beraber olarak o tabiatte ittihad etmiştir. Maamafih bir cevher değil, üç cevherdirler. Eb İbin değil, İbin Eb değil, Ruhul'kudüs Eb de değil, İbin de değil, o ikisi de Ruhul'kudüs değil, bununla beraber üçü de bir ilâh, çünkü üçünün de bir lâhûtu, bir tabiatî, bir cevherî var, ve beyinlerinde temayüz bulunmakla beraber her biri lâhût ile müttehiddir birinci uknum: cevherî vücudî vâcib, ikinci: cevherî akıl, ki ilim dahi denilir, üçüncü: cevherî irade ki mahabbet dahi denilir. İmdi Allah üç ekanîmi cevheriyyedir, öyle ki üçü de hakîkî temayüzle temayüzleri üzere. Ba'zan da ona izafî itlak ediyorlar, ya'ni birbirlerine izafetle diyorlar: bir cevher ve bir tabiat Allah odur, ve onda gayrisi bulunuyor değil, belki her ne dahil ise zatının aynıdır, ve diyorlar ki Allahda dört izafet vardır. Evvelkisi: uknumı evvelde taakkulün fâiliyyetidir. İkincisi Ebin aklının sureti olan uknumı sanîde taakkulün mefuliyyetidir. Üçüncüsü: irade kendilerinin

Sh:»6325

olan uknumı evvel ve sâni'de kendinden coşuş (inbisâk, inbi'as=spontaneité) fâiliyyetidir. Dördüncüsü:

birinci ve ikinci uknuma âid iradei ilâhiyye sevgisi olan uknumı sâliste o cuşışın mefuliyyetidir. Ve diyorlarki ekanîmi ilahiyede fâiliyyet ve mefuliyyet ta'biri tevessu' tarikıyledir. Yoksa Ebde İbin cihetine fâiliyyet übüvvetten başka değildir. Ebde ve İbinde Ruhulkudüs cihetine fâiliyyet bunun suduru onlardan başlamasından başka değildir. İbin ve Ruhulkudüste mefuliyyet İbinde bünüvvetten ve Ruhda coşuşden başka değildir. Ve diyorlarki: Gerçi bunlar tavri beşeriyetin fevkında ise de bunların hepsine iyman vâcibdir. Ve şöyle zu'm ediyorlarki: bu ekanîmi selâsenin Havariyyundan telâkkî etmiş oldukları bir takım isimleri de vardır: tab'ı ilâhîde birinci uknuma Eb (baba) denir. İkinci uknuma İbin (oğul), kelime, hikmet, nûr, ziya, şu'a' denir. Üçüncü uknûma Ruhulkudüs ve mugrî (kışkırtıcı, müheyyic) denir ki Yunanca eraklît (heraclitedes) dediklerinin ma'nası imiş.

Bu isimlerin itlâkının vechini beyan için de şöyle demişlerdir: Çünkü uknumı evvel bir menba' ve mebde' menzilesindedir. Kendisinden sâdir olan uknumı sâniye akıl fi'li olan ve fâiline benzemeyi iktiza eden bir fi'il ile bütün tabiatini ve cevherini vermiştir, öyle vermiştir ki hattâ onun sureti cevheriyyei ilâhiyyesi olan uknumı sâni ona tam müsavat ile müsavî olmuştur. İylâdın, ya'ni doğurmanın haddi ise «bir hayyin bir hayden bir âlet ve tabiatına müşabeheti iktiza eden mukarin bir mebde' ile suduru» demektir, burada da böyle ve belki daha eblağdır. Çünkü ikincide ilâhî tabiatın kendisi bulunuyor, o halde ewvelkine baba

denilince ikinciye oğul denilmesinde bir bid'at olmaz. İkinciye kelime denilmesi: zira onun doğurulması bir hayvan ve nebat doğurulması gibi değil akıl fi'liledir, ya'ni babanın lâhûtunu tasavvuru ve zatını fehm iylemesiledir. Şeksiz o suret kelimedir, çünkü kelime

Sh:»6326

aklın mefhumıyeti ve nutkudur. Ona Hikmet denilmesi: çünkü o, babadan ilâhî aklının fi'li ile doğmuştur, o ise hikmettir. Ona nûr, şu'a' ve zıya denilmesi de: çünkü hikmet her nerede bulunursa onunla eşyanın hakayıkına ma'rifet ve nûr ve zıya ve şu'a' gibi inkişafı hasıl olur. Üçüncüye Ruhulkudüs denilmesi ise: çünkü o baba ile oğuldan ikisinin bir olan irade fi'liyle sâdir olmuş ve onlardan bir fiil ile coşmuştur ki bu fiil iradenin sevgi ile sevgilisine doğru heyecanı gibidir, ve o Allah sevgisidir, Allah kendisi de sırf ruhtur, takaddüsü de onun aynidir. Ve evvel ile sâni'den her birine de ruh denilmek için bir vecih vardır, çünkü ittihad vardır. Lâkin evvel, rütbesine ve ikinciye olan izafetine delâlet eyliyen bir isim ile (Eb), ikinci de kezâlik öyle bir isim ile (İbin) anıldığı için müşterek olan isim üçüncüye tahsis edilmiştir. Ve her ne kadar bunda da ibin gibi ibin tabi'atı ve cehveri varsa da buna ibin denilmemiştir, çünkü bu, Ebden fâiline müşabeheti iktiza eden akli fi'lî ile sâdir olmamış irade fi'li ile sâdir olmuştur. Onun için evvelden sâni,

Âdemden Hâbîl gibi, sâlis de ondan Havva gibidir, hepsi de bir hakikattir. Lâkin hâbîle oğul denilir de kız denilmez. Buna kışkırdıcı denilmesi ise: çünkü bu Havariyyuna gelip de Mesih aleyhisselâmın fikdanından dolayı onları kışkırtmağa müheyya bulunuyordu.

Fâ'iliyyet ve mefuliyyete gelince: bunlar hakikaten mevcut değildirler, Übüvvet ve bünüvvet onları muhdesâta olduğu gibi iktiza eylemez ve onun için muhdesâta babaya oğlu için illet ve sebep denilirse de burada denilmez, bundan dolayı ekanîmi selâse, cevher ve zatta ve ibadete istihkakta ve fazîlette müsavîdir diyorlar. Sonra bunlar bu kadarla kalmıyorlar, bir de zu'm ediyorlar ki: uknumı sânî olan kelime tecessüd edip Ruhulkudüs kuvvetiyle Meryemi betulün kanından eşrefi eczasiyle ittihad eylemiş, ondan dolayı Mesîh aleyhisselâm nâsut

Sh:»6327

ile kelimededen mürekkeb olmuş ve kelime ittihadiyle beraber bisatatından da çıkmamış, tagayyür etmemiş, çünkü ittihadın müntehî olduğu son had bu imiş, onun için kelime cihetinde ittihadâ mâni' olmadığı gibi Allah tealâya hiç bir şey dayanamayacağı için nâsüt cihetinde de ittihadâ mâni' yokmuş. Bu suretle zu'm

etmişlerdir ki Mesîh aleyhisselâm hem tam bir ilâh, hem tam bir insan, iki tabiat ile iki meşîyyet sahibi ki ikisi

de ilâhî bir uknum olan kelime ile kaim, onun için ona hem ilâhî sıfatlar hem beşerî sıfatlar ikisi beraber

haml olunur, lâkin iki haysiyyetten. Daha sonra da bu kadarla da kalmamışlar: Tanbura bir nağme daha

ilâve edip demişlerdirki: Mesîh birgün Havariyyuna bir ekmek yedirdi ve bir şarab içirdi de «benim, dedi:

etimi yediniz ve kanımı içtiniz de benimle ittihad ettiniz, ben ise Eb ile müttehidim» ilâhîrîh... daha bunun

gibi şüyuundan dolayı zikrine lüzum olmiyan tantaneler (ki bunların butlânı hakkında Kur'ânda ezcümle

Sûrei mâidede «

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاوَهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ﴾ . ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾ . ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ﴾

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِأَبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا

» buyurulmuştur). Bu zikr olunanlardan şu mal'ûm oluyor ki onlara göre «Allah Mesîhtir» denilmekle

«Mesîh onun oğludur» denilmek arasında fark yoktur ve onun için Kur'anda bu kavillerin herbiri de onlara

nisbet olunarak gelmiştir, Müfessirîn ve Müttekellimînden bir kaçının dedikleri gibi her birini onlardan bir

mezhebin kavline tahsiys etmeğe hacet yoktur اهـ .

Sh:»6328

Demek ki evvelâ hiç bir şeyden sâdir olmamış vücudu lizatihî vâcib meb'dei evvel ezeli bir zatı hak vardır, Allah da odur. Ülühiyyet de ancak onun hakkı olmak lâzım gelir. Çünkü o hiç bir şeyden sâdir olmuş değildir, maadası ise ona müsteniddir. İlim, irade, kudret birer zat değil onun bir olan zatıyla kaim ezeli sıfatlarından ibaret olmak ıktiza eder, bunları ilâh değil, «vâcibülvücudun ilâhiyyet vasfının lâzımı olarak tek bir zatı ilâhın iştirâk kabil olmıyan ezeli sıfatları diye tanıtmak ak'len ve naklen en açık bir hakikat iken Nesârâ bunları akıl ve irade fi'liyle aynı tabiatte doğmuş birer zat olarak vaz' etmekle de kalmayıp tevhid etmek için zarf zarf içine kor gibi birbiri içinde, hepsi her biri içinde mütesaviyen mütedahil, mütamayizen müttehid, sâdir değil iken sâdir, sâdir iken gayri sâdir, bir iken üç, üç iken bir olmak gibi türlü tenâkuzlarla dolu bir teslis tutturarak akıl irmez sirrî bir yolda ülühiyyeti üç zat olarak bir kelime ile lysaya ondan da onun ülühiyyetine inanmak için akıllarını feda edenlere kadar indirmeğe kalkmışlar, salibi de o sarrin tecessüdüne bir remiz yapmışlar, bu suretle hem şaşmışlar hem şaşırılmışlar. Güya bununla Allahın zatına ve işine akıl irmiyeceğini ve ancak ona inanmak lâzım olduğunu anlatmak istemişler, onun için kendileri de

bu teslisin aklen anlaşılmaz bir sirr olduğunu ve ancak Havâriyyundan, İysadan, Allahdan böyle telâkkı edilmiş bulunduğundan dolayı inanılması ve hayretle sevilmesi vâcib bir akîde bir doğum olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki akıl irmemek,

Sh:»6329

idrâk ve ihata edememek, bilememek başka, kabul edilmesi imkânı olmayıyan sarîh tenakuzu görüp de gayri ma'kul demek yine başkadır, bunda akıl, irmiyor değil, irmiş, mümteni' tenakuz olduğunu ihata ederek imtinainâna hukm etmiştir, maksad Allah tealânın zatına ve işine akıl irmiyeceğine iyman ettirmek ise ona akıl irmez, onun zatını ta'yin ve tahdid için düşünmeğe kalkmayınız, onun mahlûkatı, masnuâtı, eltafi, ni'metleri ile tecelli eden âyâtını, sıfâtını düşününüz, «

تَفَكَّرُوا فِي الْآءِ اللّٰهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ» demek ve ak'ın tenakuz isbat

ederek imtinainı idrâk ettiği muhallere sirr nâmı vererek onun zâtını ta'rif ve tavsîfe kalkışmamak lâzım

gelirdi. Çünkü bir şey'i muhal ile ta'rif etmek onun varlığını inkâr ile nakîzina inandırmağa çalışmaktır. Onun

için Nesârânın teslisi, hakk olan Allaha değil, onun mümteni' olan şeriklerine inandırmağa çalışmak gibi bir

dalâl ve teşviş olmuştur. Ma'kul olmadığı kabul edilmekle beraber menkul olduğu iddia edilen bu teslîsin

Allah tealâ kendisine ve Resulü İysaya isnadı yalan ve küfr olduğunu Kur'anda bir çok âyât ve Süverde

beyan buyurmuş ve bunlara dair şübheleri, tevehhümleri tafsîlen redd-ü izale ederek vahdaniyeti

delillerine irşad eylemiştir. Varlığı ve birliği her şeyden akdem olarak zâhir, zât ve sıfât ve esması ile künhi

celâl ve cemali ukul ve idrakâtın ihatasına sığmaktan münezzeher ve herşeyden üstün «

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» olan zatı ülûhiyyetin vücub ve vahdaniyyetini her aklın yakîn ile

sanılabileceği ve her gönlün iclâl ve ta'zim ile şevk-u incizab duyabileceği âyâtı beyyînât ile anlatılmış ve

behusus âyetelkursîde ulüvv ü azemeti ilâhiyyeyi en belîğ bir beyan ile tebliğ ve tefhim eylemiş olduğu gibi

nihayet bu Sûrei celilede hepsini en sade, en vecîz, en derin, en güzel bir belâgat ile icmal ederek gizli,

açık bütün şirk ve noksan tevehhümleri kesilip atılmak üzere ehadiyyet ve samediyyeti ilâhiyye tesbit

olunduktan sonra bütün müşriklerin

Sh:»6330

«وَلَدَّ اللَّهُ» = Allah doğurmuş» diye vaki' olan isnadlarını sarahaten redd etmek ve bu miyanda

bilhassa Hazreti İysaya isnad olunan Nesârâ teslisinin ekanîmi selâsesi tertib sıralarına dahi işaret

olunarak asılsızlığı gösterilmek üzere ewvelâ sudûr da'vasına mebde' ittihaz edilen babalık isnadının nefyi

takdim olunup « لَمْ يَلِدْ » buyurulmuştur, ya'ni ezelde doğurmadı, lâyezâlde de doğurmaktan münezzehdir, o vâlidlik sıfatıyla ittisaf etmez. Çünkü yukarıda da zikr olunduğu üzere doğurmak bir şey'in dahilinden haricine mütemayiz bir cüz'ün infisâl ve hurucuna mahall olmaktır, Allahın ise ne cüz'i, ne de harici yoktur. Çünkü ehaddir, sameddir. Onun herşey'i muhîr olan ılıminden haric birşey olmadığı gibi ılemi de kendinden haric değildir, onun ılemi hâdis ılımler, taakkuller gibi husulî surette değildirki onda zâtından sudur ve tevellüd mülâhaza edilsin. Onun için onun ezelde kendini bilmesi ile kendinde kendine müşâbih mütemayiz bir zât daha doğuruyor zann edilmek büsbütün cehalettir. Öyle olsa idi kadîmde hâdiste hiç bir ılım mümkün olmazdı, kezâlik sıfâtının hiçbiri başka bir zât olmadığı gibi kendisinden sudûr ve tevellüd tarikıyla hâsıl olmaz, ezelden kendisiyle kaimdir ayrı bir zât olmıyarak kadîmdir, sıfatların zât ile ittihadı bir zâtın diğer bir zât ile ittihadı değildir. Fi'li de tevellüd değil, hep yaratma suretiyledir. Nesârâ halk mes'elesini bildikleri halde bütün galatları sıfâtı zât olarak uknum diye ahz etmiş olmalarıdır, diğerleri de yaratmayı anlayamamışlar, doğurmak sanmışlardır.

Belliki doğurmadı demek vâlidliği ve vâlideliği nefy etmekle ona nisbet olunan veledi de nefy etmiş olur.

O doğurmuş olmayınca ona doğurmuş demek olan babalık veya analık isnadı yalan ve küfr olacağı gibi

gerek maba'dettabîa da ve gerek tabi'atte, gerek ma'neviyyâta ve gerek maddiyyâta herhangi birşey'e

ondan doğmuş, onun, oğlu veya kızı: veledi çocuğu neticesi denilmek de caiz

Sh:»6331

olamayacağı anlaşılır. O halde müşriklerin zu'm ettikleri gibi maba'dettabîa da Melâikeye, Ukul ve Ervaha,

Cinne, Şeytana Allahın oğulları veya kızları veya ne oğul, ne kız sadece evladı demek aslâ doğru

olmayacağı gibi tabiatte ruh nefh edilmiş olduğundan dolayı Âdeme, Havvaya İysaya veya herhangi

birşey'e de Allahın oğlu veya kızı, veledi denilmek dahi asla caiz olmaz. Zira ruh da Allahdan doğmuş

değil, onun emri, mahlûkudur. Şu hâlde « لَمْ يَلِدْ » buyurmakla Allah teâlâ ilk evvel kendini vilâdet

meb'dei demek olan babalık vasfından tenzih eylemiş olduğu gibi doğurmuş olup da baba veya ana

denilmek sahih olanların eksiksiz samed olamayacaklarından dolayı ilâh olamayacaklarını dahi anlatmış

olmakla bununla evvelâ Nesârâ teslisinin Eb uknumu redd olunmuştur, yani Nesârâ teslisinin birinci

uknumu redd olunmuştur, yani Nesârâ teslisinin birinci uknumu babadır, Allah ise baba değildir demek ki

Nesârâ teslisinin birinci uknumu Allah değildir. Eğer onunla Allahı kasd ediyorlarsa ona doğurmuş, baba

demeleri yanlıştır. Bundan uknumı sâni ve sâlisin de butlânı lâzım gelir. Zira baba olmanın oğlu da kızı da

olmaz. O hâlde Allahdan tevellüd ettiği iddia olunanların hepsi de yalandır, hiç biri Allahın veledi değildir.

Hiç biri ilâh değildir. Hepsi de mahlûkudurlar, İysa da ne Allahın oğlu, nede Allahdır. Melâikede öyle Akıl da öyle, ruh da öyle.

Ancak burada şöyle bir tevehhüm gelir: Allahın vâlidliği ile veledi nefy olunmaktan başkasından doğmuş her hangi bir veleden de mutlâka ülûhiyyetin nefyi lâzım gelirmi? Aceba doğmuş olup da doğurmayan bir veled, doğuranından ekmel ve maksud netice olmak itibariyle bir ilâh olamazmı? tabiri âherle Allahın baba, ana olmamasından babasız, anasız olması da lâzım gelirmi? Bir nâkıstan bir kâmil doğamazmı? o hâlde vâlid olmıyan bir veled ilâh olamaz mı? böyle bir suâl esas itibariyle butlânı açık bir vehm olduğu için bu iddiada bulunan

Sh:»6332

olmamış isede, evlâdın ana babadan ziyade bir tekâmüle mazhar olabildiği dahi inkâr olunamıyacak

meşhudattan olduğu ve tekâmülü yüksek bir sebbe isnad etmiyerek ve kâmilin nâkıstan tabî olarak

çıkıverdiğini de zannedenler bulunduğu, « لَمْ يَلِدْ » buyurulmakla bu cihet iyzah edilmiş olmadığı için

bu cihetin de tamamen tasrihi ile ekanimden her birinin ayrı ayrı butlânı anlatılmak üzere sâniyende «

وَلَمْ يُولَدْ » buyurulmuştur. Yani Allah doğurmuş olmadığı gibi doğurulmuş da değildir. Vücudu

kendinden lizâtihi vâcib ezelf kadimdir. Binaenaleyh doğurulmuş olan oğul veya kız her hangi bir veled doğurmamış olsa bile ilâh olamaz. Çünkü o zatında adem ile mesbuk ve doğurana muhtacdır. Ne kadar tekâmül etmiş olursa olsun zatında kendine mâlik değil, başkasından müstagni, tam ganî, eksiksiz samed değildir. Allah « يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ » buyurduğu üzere ölüden diri, topraktan zîhayat, yaratır, çıkarır. Bu ma'naca nâkıstan kâmil doğabilir, fakat o ilâh olamaz, mevlûddur, hâdistir.

Kemali, zatî değil arazîdir, mahlûktur. Onun aslından artık olan kemâli kendi tabiatinden değil, halikın yaratması ve terbiyesiyledir. Yoksa hiç bir şey kendinden ekmelini değil, mislini bile yapamaz, doğurulanları da Allah yaratır, ilâh ise doğurulmaz, doğurulanları da Allah yaratır, ilâh ise doğurulmaz, tekâmüle muhtac olmaz, bir başkasına istinad etmez sameddir. Onun için Nesârânın uknumı evvelden sâdir olmuş, ak'li fi'lîyle doğmuş İbin ve Kelime dedikleri uknumı sâni bu cihetle de ilâh değildir, onunla Meryemden doğmuş olan İysâ da ilâh değildir, onunla Meryemden doğmuş olan İysâ da ilâh değildir, bunlar kendi da'valarında bile hem doğurulmuşlar, hem doğurmuşlardır, İysâ baba olmamışsa da Meryemin oğlu olmuştur, lemyuled değildir. Anası da kendisi de hem yemek yer hem çıkarırlardı.

Buna karşı o ezelde Ebden doğmuş ve onun ezeliyyetine müsavî bir doğuşla doğmuştur, demeleri de boştur. Böyle demek biri diğerine ezelden muhtac demekten başka birşey değildir. Muhtac olanda ise ilâh

tabiati yoktur,

Sh:»6333

kulluk tabiati vardır. Mâdemki doğmuştur, doğurulmak ihtiyacında bulunmuştur, o ilâh olamaz. İlâhe mensûb, ilâhî olabilir. Hem ezelde doğmuş hem de doğuranın ezeliyyetine müsavî bir doğuşla doğmuş, denilmek de aynı tenakuzdur. Doğan doğurana mücânîs olursa da her vecihle müsavî olamayacağı gibi ezeliyyette hiç müsavî olamaz. Mertebeten muahhar olması tabî'dir, Onun içindirki onlar onu sâni diye ayırmak zaruretinden kurtulamamışlardır. Kaldığı herhangi bir sudûr, bir ikinci farzı bir zaman farzıdır. Birden ikiye geçmek tesavvuru bir hareket demek olan bir intikâl ma'nasını tezammun eder yoksa iki ve ikinci denemez. Ezeliyyet tesavvuru ise evveli yok tam bir vahdet tasavvurudur. Sadir olmuşsa ezeli değildir, bilfarz ezeli ise ezeliyyette müsavî değildir, lysânın Meryemden tevellüdü ezeli olmadığı ise ma'lûm.

3-4. ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ ve ona, ancak ona dırki hiç bir küfv olmadı -ne

evvelinde doğuran bir sâbıkı, mafevkı ne de âhirinde doğmuş, doğacak bir lâhıkı, mâtahti olmadığı gibi ona

kadr-ü şanında beraber olacak hiç bir vechile hiç bir denk, ne zatta ne sıfatta hiç bir müsavî, hiç bir mümasil, ne zıdlaşacak, ne birleşecek hiç bir eş, ne arkadaş, ne rakîb hiç bir şerîk-ü nazîr olmamıştır ve olamaz. Yani ezelde olmamıştır, ondan başka bir vâcibülvücud daha yoktur, ezelde olmayınca sonradan lâyezâlde olması muhal bulunduğunu da ihtara hacet yoktur. Çünkü sonradan olanda ne kadar kemâl farz edilse mümkün, hâdis ve mahlûk olacağı için ona müsavî, ona berâber olamaz. Onun için bütün âlem ve mâfîha, semavat ve arzı, âfak ve enfüsü ruh ve cismi, maddesi sureti, mekânı zamanı, kürsisi ve arşı, dünyası ve âhireti ile de ona müsavî ve beraber olamaz, onlar yokken o var, onları yarattıktan sonra kendilerinden daha yakın olarak beraberlerinde

Sh:»6334

de var: «

﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾ . ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ . ﴿مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا آدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ﴾ onlar fânî olduktan sonra da o var, «

﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ .

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ . ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ . ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ﴾
« dir. işte » ﴿اِسْتَوَى﴾ . ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾
« bütün bu âyetlerin hulâsasıdır. » وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

كان الله ولم يكن معه شيء والآن كما كان = Allah vardı ve onunla

beraber birşey yoktu, Elân da o olduğu gibidir.» hadîsi şerifinin ma'nası da budur, bu ehadiyettir. Şübhe

yok ki ezelde, beraber bir şey, bir küfvü olmıyanın, sonradan bir beraber, küfvü olabilmek ihtimali ebedâ

yoktur. O şimdi de ezelde olduğu gibidir. Öyle ehad, öyle sameddir. Ve böyle hiç bir küfvü, dengi olmamak

ona mahsustur. Herşey'in bir beraber, bir eşi, zıddı veya misli bir nazîri, bir küfvü olabilmek ihtimali ebedâ

yoktur. O şimdi de ezelde olduğu gibidir. Öyle ehad, öyle sameddir. Ve böyle hiç bir küfvü, dengi olmamak

ona mahsustur. Herşey'in bir beraber, bir eşi, zıddı veya misli bir nazîri, bir küfvü olabilir, netekim «

﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ buyurulmuştur. Ancak Allahın küfvü yoktur, olmamıştır

ve olamaz. Bu kasir ma'nası ehemmiyetle anlaşılmaq için « كُفُوا » , menfi ehade takdim olunduğı gibi

« وَلَمْ يَكُنْ كُفُوا لَهُ أَحَدٌ » da küfven üzerine takdim olunmuştur. Gerçi « كُفُوا لَهُ »

denilmekle de bu ma'na anlaşılırdı, zâhir olan da o idi. Çünkü ehad, « لَمْ يَكُنْ » ün ismi, « كُفُوا »

haberi olduğı için aslı kelâm « وَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ كُفُوا لَهُ » dir. Kasr için haber, takdim

olununca « كُفُوا لَهُ أَحَدٌ » denilmek lâzım gelirdi. Bundan dolayı sahib Keşşaf derki: fasîh

arabcada, gayri müstekarr olan zarfı lâgiv te'hîr olunur, takdim olunmaz. Siybeveyh bunu kitabında tensîs

etmiştir, o halde bu en fasîh olan kelâmda neye takdim olundu? Dersen! Bu kelâm ancak zatı barîden küfvü

nefy için sevk olunmuştur, bu ma'nanın döküldüğü merkez noktası ise bu zarftır. Onun için bu zarf i'tinaya

en lâyıq ve takdîmi en haklı en ehemmiyetli şeydir **اهـ**. Ebu Hayyan da zamîrin Allah tealâyâ râci'

olmasından dolayı ihtimam için takdîm olunduğunu söylemiştir. Hasılı:

Sh:»6335

« لَهُ » da lam küfve sile demek oluyor. Ve bundan dolayı menfi olan küfvü ancak Allahın küfvü olduğı

anlaşıyor. Bununla beraber bunda Allahın lizâtihî küfvü muhal ve mümteni' olmak ma'nasına ademi kevnin

ta'lîline de bir işaret olmak, ya'ni « لَمْ يَكُنْ » e de taallûku muhtemil olmak üzere takdim edilmiş

bulunmak da bir nüktedir, ancak bu surette ma'na makam karfinesiyle «

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا لَهُ أَحَدٌ» mealinde düşünölmek lâzım gelir. Çünkü vücudi vâcibin,

ehadiyyetin iktiza ettiği mümteni' küfüv, kendinin küfvüdü, mümkinatın küfvüne şâmil olacak vechile mutlak

küfüv değildir, « سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا », hulâsa Allah kendinin hakkı

olan ülûhiyyetini kimseye vermez. Şirk da'vaları her ne suretle olursa olsun bâtıldır. Binaenaleyh Allahı

mahlûk âlemin içinde hulûl ve izdivac ettirerek nefsi âlem yapan Ruvakiyye ittihadcılığı, kezalik hulûlsuz

olarak hüvehüvesine her şeyle ittihad ettiren süflî panteizm ittihadcılığı, kezalik bir hayır hâlikı, bir şer hâlikı,

biri nûr, biri zulmet iki mukabil mebde' olarak vacibülvucud iki ilâh farz eden Sineviyyenin ikilik iddiaları,

Hindin, Yunanın teslis da'vaları hep bâtlı olduğu gibi, silsilei meratib üzere yekdiğerine müsavî üç küfvün

ittihadı ile üç ilâhdan bir ilâh teşkilini iddia eden Nesârânın ekanîmi selâse iddiası da bâtıldır. Bir Allah var

hiç bir vechile bir küfvü yoktur. Ondan berisi hep mahlûktur.- كُفُوٌ Hafstan maada kiraetlerin hepsinde

âhiri hemze ile « كُفُوًا », Hamze, Ya'kub, Halefi âşir kiraetlerinde « فا » nın sükûniyle beraber hemze

ile okunur, Hafsta ise hepimizin ma'lûmu olduğu üzere « فا » nın zammı ve âhiri « واو » okunur. Bu bir

tek lügattir. Denilirki arabca da âhirinde mâkabli mazmum vav olan isim « هو » den başka yoktur, bir lügat

olarak da küfüven vardır.

Gerek « واو », gerek « همزه » ile « كفو » ve « كفو » hepsi de aynî ma'nada olup

Kamusta dahi mezkûr olduğu üzere: bir şey'e kadr-ü menzilette beraber, ya'ni müsavî

olan

Sh:»6336

şey'e denirki misil ve nazîr demektir. Maamafih iki vechile itlak olunur.

BİRİNCİSİ, ve asıl ma'nası her biri diğèrinin hâiz olduğu aynî hukûm ve kıymeti müstakillen hâiz olmakla

yekdiğèrinden müstagni olarak birbirinin makamına temâmen kaim olacak hasiyette kâfi, muâdil

olmasdırki ittifakları halinde yekdiğèrine mümane'at etmiyerek yapacakları herşey'i münferiden veya

müştereken yapabilirler, ihtilâfları halinde ise birbirine tamamen mümane'at edebileceklerinden dolayı hiç

birşey yapamaz « تَعَارِضًا تَسَاقَطًا » olurlarki buna « تَكَافُؤٌ » ta'bir olunur. Bu hasiyette

küfüv, yalnız muvafekat i'tibariyle müsavî bir eş ve arkadaştan ibaret değıl, aynî zamanda zıd, müsavî rakîb

ve muarız ma'nasını da tazammun ederki misil ve nazîr de öyledir. Bu ma'naca iki erkek kezalik iki diğı

birbirine küfüv olabilirler ise de bir erkekle bir diğı küfüv olamazlar.

İKİNCİSİ, her biri aynî kıymeti değil, mukabil bir kıymeti hâiz olmakla birinin diğerinden istiğnası ve makamına ikamesi kabil olmayıp maksadın husulü için ikisinin de tam kıymetleriyle ictimalı, izdivacı şart olmakdırki birine diğerinin çifti, tam yâri denilir, bu ma'naca bir erkekle bir dişi küfv olabilirler. Lisanımızda meşhur olduğu üzere nikâhta küfv bu ma'nadandır. Râgıb derki. « كَفَاءٌ ، كَفُو » kadr-ü menzilettedir, biri diğerine yamanıp da odanın gerisine perde yapılan parçaya « كَفَاءٌ » denilmesi de bundandır. Münakehada veya muharebede ve daha bunlar gibilerde fûlan fûlana küfüvdür denilir. «

مُكَافَأَةٌ» (mükâfat) da bundandırki fiilde mukabele ve müsavat demektir. Ve «

فُلَانٌ لَكَ فِي الْمُضَادَّةِ = fûlân sana zıdlaşmakta denktir». Denilir. Ve birşeyi kalb etmeğe,

ya'ni tersine çevirmeğe, ve yüzü koyu ters kapamaya « اِكْفَاءٌ » denilirki şiirde ikfa da bundandır اِهـ.

Sh:»6337

Hasılı, küfv, bizim beraber, müsavî, muâdil, denk, eş, hemta, hem'iyar, kafadar, akran, yar dediğimiz ma'nalara şâmil olarak misil ve nâzir demektir. Kamus mütercimi türkçede buna «bektaş» ta'bir edildiğini de söylemiştir. Fakat biz bunu bu ma'nada kullanmaz olmuşuz, sade ismi hass olarak kullanıyoruz,

mefhumunu bilmiyoruz. Denk, kafadar ma'nası anlamıyoruz; ancak Azerîlerin «dadaş» tabirlerini

duyuyoruz.

Burada küfüv, siyakı nefide varid olduğu ve bâlâda beyan olunduğu üzere nefide istimal olunan ehad de

«hiçbir» demek olarak gerek müctemi'an gerek münferiden hepsinin istiğrak ile nefyini ifade ettiği için

gerek nikâh, ve gerek sair cihetle olsun küfüv itlak olunabilen her ma'nasiyle Allah tealâdan nefy edilmiştir.

Ba'zıları lem yelid ve lem yûled münasebetiyle «

أَنْتِي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً

ma'nasına olmasını da tevâlüdü nefy için kâfi görmek istemişlerse de ehadiyyeti izzah için sadece bu kâfi

değildir, bundan da mutlak küfvün nefyine intikale lûzum vardır. Siyakı nefyde nekire de bunu icab eder.

Yani Allah tealânın hiç bir vechile küfvü yoktur. Çünkü küfvü bulunan her hangi bir şey, bir iş yapmak için

ya küfiyle birriza ictima'a veya küfvünün muvafakatini, ademi müdahalesini istihsale ve hilâfı takdirinde

onun vücudunu izaleye muhtacdır. Hâlbuki küfüv, tam denk olduğu için hiç biri diğerine galebe

edemeyeceği cihetle ikisi de taâruz ve tesâkut eder aciz kalır, bir çöp bile kıvıldatamazlar, bir noktayı tahrik

için müsavî iki kuvvet mütekabilen tatbik edildiği zaman müsbet menfi yekdiğerinin te'sirini ibtal ettiği için

hareket mümkün olmaz. 1-1= müsavî sıfır olur. Zatında böyle bir ihtiyac

Sh:»6338

ve aciz mümkün olanların ise hiç biri ilâh olamaz, buna bürhanı temânü' denilirki Sûrei enbiyada «

«لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَهُ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا» âyetiyle ve Sûrei israda «

لَوْ كَانَ مَعَهُ آلَهُ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَابَتَّغُوا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا» âyetleriyle beyan buyurulmuştur. Ma'budluk hakkı olan ilâh, hakîkî samed, ancak böyle

kendisinde hiç bir vechile acz-ü ihtiyac mümkün ve mütesavver olmıyan ve kendinden maadasını dilediği

zaman kahr-ü ifna edivermeğe kadir bulunan galib ve kahhar olan ehaddirki o Allahdır. Hüsni aksa, cemali

a'lâda mukabilinde hiç bir misil ve misali bulunmıyan ve asla infî'al ve tagayyürü zeval ve fenayı kabil

olmıyan ve hüsn-ü cemalin lâzımı olan sevmek sevilmek için de kendi kendine kâfi bulunan ve tecellî

tammına yine kendisinden başkasının tehammülü olmıyan o hüsni fa'aldirki onun tecelliyatına meb'de ve

müntehâ mümkün değildir. Kendini hicabsız olarak gösteriverdiği, tecellîi tamm ile tecelli ediverdiği lâhzedde

her gözü irebilen mâsivayı kendinde müstehlek edip eritiverir. Onun için «

«رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ» diyen Hazreti Musaya «İlen teranî» buyurmuş, sonra da «فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعْقًا» buyurmuştur.

Ne süffi, ne himmetsiz, ne bedbahttır o kimseler ki binlerce misil ve misali bulunan, mahdud bir resim ve tasvirin çerçevesi içine sığan, ve gönül denilen sirri meknundan haberi bile olmiyan bîçarelere, putlara gönül verip meclûb ve mağlûb olup da perestiş eder. Ebu Leheb gibi tebab olur giderler.

Hulâsa: Bu Sûrei celile başta mahza inşa ifade eden bir emir tahtinde, ikisi mucibe üçü sâlîbe olarak bir mevzu'a râci' beş kazıyyeden ibaret dört âyet içinde gayet sade fakat derin ve muhîf bir vecazet ve belâgatle mearifi ilâhiyye ve akaidi islâmiyye tafsilâtının bütün esasını ihtiva etmektedir. Ve onun için balâda zikr olunduğu üzere hakkında varid olan ahbar ve âsâr varid olmuştur. Evvelâ «kûl» emrinin âmiri, bâtında sâbit bizâtihi müteayyin, künhi zatı başkası için hakkıyla idraki gayri kabil,

Sh:»6339

azîmüşşan bir hüvviyyeti gaybiyye olduğunu bir gaib zamiri ile iş'ar ederek ülûhiyyet sıfatı ve ismi celâli ile zâhire tecelli eden Allah tealânın ehadiyyeti bir kazıyyei evveliyye ile bildirilmiş, saniyen, ma'nası vücubî vücud, gınâyı tam kemali cûd ile bütün halk için mebdei vücud, gayei maksud, mercii kûl, yekâne rab

demek olan samediyet ile ilâhiyyetin ma'nası tefhim edilmiş, salisen, kâffeı mevcudatı yokken yaratan, hepsine birer hıkkat verip mahzı keremiyle varlık hıl'atı giydiren, celâl ve cemâl eseri yağdırarak hepsine ilâh olan o ehad Allahüssamedden bâtında zâhirde hiç bir şey'in ne ilmin, ne ma'lûmun, ne iradenin ne muradın, ne fi'lin ne mefulûn, ne ma'nanın ne suretin, ne ruhun, ne cismin ne âfâkın ne enfûsün tevellüd tarikiyle çıkmadığı, ya'ni ilmi birbirinden doğan fikir ve taakkul hareketleri kabîlinden olmadığı gibi irade ve fi'li ve masnuatı da kendisinde bir ihtiyac bir tahavvül ve infisal ve kendisine bir müşabehet ve mücaneset iktıza edecek vechile zuhura gelmediği, ve binaenaleyh onun baba, ana olmaktan, veledi bulunmaktan, neticesi alınacak bir mukaddime vaz'iyetine düşmekten münezzehe olduğu, mahlûk için akamete mâni' bir şeref ve meziyyet olan vâlidlik sıfatının o her dilediğini « کن » emriyle yapan ve tecezzî ve noksandan münezzehe olan ehad samed için kemâline münâfî, tenzîhi vâcib bir eksiklik olacağı, çünkü onun başkasından tevellüd etmiş olmayıp lizâtihî kadîm değışmez vâcibül'vücud olduğu ve binaenaleyh veled olmaktan da veledi bulunmaktan da münezzehe ve onun için vâlid veya mevlûd olanların ilâh olması muhal bulunduğu, velhasıl onun ne fevkında ne tahtinde bir ilâh mümkün olmadığı gibi onunla beraber, ona müsavî hiç bir denk bir ehad bulunmak veya doğurulmak veya yaratılmak imkânı da olmadığı, onun zatı ve sıfatı şirket vukuuna mâni' ya'ni lizâtihî hakkın mukabili lizâtihi bâtıl ve mümteni' olduğu ve onun için

Sh:»6340

ülûhiyyette şirk iddiaları hep bâtil olduğu gibi tevhid namına tevlid ile teslis iddiaları da bâtil bulunduğu üç cümle ile anlatılmış ve bu üçünün birbirine merbut olarak mecmuunun birden ifadesi matlûb olduğu anlatılmak üzere son iki cümle vav ile atf edilmiş, maamafih en sonraki hepsinin de beyan ve takririne kâfi olduğu için atf ile beraber müstekillen bir âyet olarak getirilmiştir. Bunun bâriz olan ince nüktelerinden birisi de biri evvelinde müsbet biri de âhirinde menfî olarak ehad lâfzının iki defa zikr edilmesi iki âyete fasıla yapılmasıdırki bununla ehad lâfzının arabcada iki sureti isti'malinin ikisine de tenbih olunmuştur. Zira balâda Râğıbdan naklen beyan olunmuştuki ehadin isbattaki ma'nasiyle nefiydeki ma'nası aynî değildir. Birinde tahsîs birinde ta'mim vardır, onun için iki fasılada zikri tekrardan ibaret olmamış belîğ olmuştur.

Bunun hasılı şöyle demek olur: Allah tealâ, ikileşmesi veya yok olması veya değişmesi imkân ve ihtimali olmıyan hep birdir, ne fevkinde, ne tahtinde ne beraberinde ona ikinci olacak bir hep bir daha yoktur. Hem sâde hep bir olarak değil, gerek münferiden gerek müctemian, gerek az gerek çok her hangi bir vechile ona müsavî veya muâdil, müşâbih veya muarız hiç bir küfûv de yoktur. Ondan başka hiç bir ilâh yoktur,

olması mümkün değildir. Yani Allahın ehadiyyetini tanımak, ondan şerik ve nazîri büsbütün nefy etmek için ondan başka bir ilâh yoktur demek kâfi değildir. «ondan başka hiç bir ilâh yoktur» diye maadayi nefyi küllî ile nefy etmek iycaab eder. Çünkü ondan başka bir ilâh yoktur, denildiği zaman «başka bir tek ilâh yok fakat bir çok ilâh vardır» ma'nası da kasd olunabilir. Sâlibei külliyye ile cins nefy edilmiş olmaz. Sâlibei şahsiyye veya cüziyye melhuz olabilir, onun için kelime-i tevhid « لَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ » diye nefyi cins için olan «lâ» iledir, «leyse» ye müşabih olan «lâ» ile değildir. « وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَاحِدٌ »

Sh:»6341

âyetinde «ma» ile ifade olunurken de nefide istiğrak için «min» getirilmiştir. «

إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ » gibi «innemâ» da böyledir. İşte ehadin bir isbatta bir de nefiyde olarak

iki defa zikrinde bu mühim nükte ile ehadiyyeti ilâhiyyeyi beyan ve takrir vardır. Allah, öyle bir ehad,

sameddirki ona her hangi bir temâyüz veya tesavî ile deng olacak ne bir vahdet ne de bir kesret mümkün

değildir, onun ne birincisi ne ikincisi, ne üçüncüsü ilh... olacak hiç bir ilâh, öyle vücudu vâcib hiç bir mevcud

yoktur ve olamaz. Ondan ötesi ve onun dengi olmadığı gibi ondan beri de bütün mevcudat ve mümkinat

hepsi toplansa ona karşı hiçtir, hepsi kendi zatlarında hâlik ve ma'dumdur, hepsi vücud ve bekada hep ona muhtacdır, kendisine aslâ adem ârız olmiyan zâtı hak o, hakîkatı vücud ancak onundur, maadası kendilerinden ve kendileri için mevcut değildirler. Onlar birbirlerine küfv olabilirler, birbirleriyle birleşir, birbirlerinden ayrılır, ictima, iftirak eder, birbirlerinden doğar, birbirleriyle niza' eder, birbirlerine zidd-ü şerr olabilirler, fakat hiç birisi kendiliklerinden değil, hepsi Allahın vergisi, müsaadesi iledir, bütün onlar arasındaki niza' ve şıkakı kesecek, ihtilâfları kaldıracak, iyiyi kötüyü seçip, şerri defi' hayrı teksir, zülmü ibtal, hakkı izhar eyliyecek olan hep onun inâyet ve hukmüdür. Bütün Semavat ve Arziyle âlem, Dünya ve âhîret onun ehadiyyetine müstenid, samediyetiyle kaim, hukmüne, fermanına mahkûmdurlar.

Bundan dolayıdır ki ta başta Enesten ve Übeyden rivayet olduğu üzere bütün Semavat ve Arzın bu Sûre üzerine müesses olduğu zikir edilmiştir, keşşaf tefsirinde bu Sûrenin bütün Kur'ana muadil olduğuna dair bir rivayete işaret olarak şöyle demiştir: Bu Sûre, metninin kısalığı ve tarafeyninin tekarubiyle beraber niçin Bütün Kur'ana muadil olmuştur? dersin! derimki: bir yüksekün yüksekliği niçin ise onun içindir. Bu başka değil, ancak Allah

tealânın sıfatı ve adl-ü tevhidi üzere dürüldüğü içindir. Bunun fazlını i'tiraf edip de Resulullahın kavlini tasdik eden kimse için delil olarak tevhid ilminin Allaha olan nisbeti şerefi kâfidir. Nasıl olmazki ilim, ma'lûma tabi'dir, onun şerefiyle şerif, düşgünlüğüyle düşgün olur. Bu ilmin ma'lûmu ise Allah ve sıfatı ve onun hakkında câiz olup olmiyanlardır, o halde onun rütbesinin şerefini ve makamının celâletini ve her ilmin üzerinde hakimiyet ve istflâsını ve hiç birinin yetişemediği öğdüle irişmesini ne zann edersin? Her kim onu istihfaf ve istihkar ederse ma'lûmuna ilminin za'findan, ona ta'ziminin azlığından, saygısının yokluğundan, âkıbetine nazardan uzak olmasındandır **اهـ**.

Bundan anlaşıldığına göre « **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ تَعَدَّلُ الْقُرْآنَ كُلَّهُ** = bütün

Kur'âna muadil olur» diye bir hadîsi nebevî rivayet edilmiş demektir. Kenzülummâlde mezkûr olduğu üzere

bunu İbnülenbârî Mesahifte Hazreti Enesten şöyle tahric eylemiştir: «

مَا يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ أَنْ يَقْرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ كُلَّ لَيْلَةٍ فَانَهَا
«قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» ne men' eder herbirinizi her gece **«تَعَدَّلُ الْقُرْآنَ كُلَّهُ**

okumaktan? Çünkü o bütün Kur'âna muadil olur **اهـ**. Âlûsînin zikr ettiği üzere Müsnedde İbni lehîa

tarihiyle Ebî Seyyden bir rivayette de Nısfına veya sülüsüne diye şekk ile varid olmuştur. Merfu' ve mevkuf

ekser rivayetlerde ise sülüsüne diye ta'yin edilmiştir. Ezcümle şu hadîsler: âciz olur mu biriniz bir gecede

Kur'ânın sülüsünü okumaktan? Buyurdu bu onlara zor geldi, buyurduki: « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ »

okur o, Kur'ânın sülüsüne muadil olur. (Ahmed Müsnedde, Buharî, Ebu ya'lâ, ebi Seiydden), (İbni Hıbban

sahihinde, ve İbni senî, ve Ebu Nüaym Hilyede, ve Taberânî, İbni Mes'uddan). (Beyheki Şuabda Ebi

Eyyubdan), (Hatib Ebu Hüreyreden).

Âciz olurmu her biriniz her gece Kur'ânın sülüsünü okumaktan? Buyurdu. Evet dediler: biz ondan daha

âciz ve daha zayıfız, buyurduki: Allah azze ve cell Kur'ânı

Sh:»6343

üç cüze ayırdı « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » ı Kur'ânın cüzlerinden bir cüz' kıldı (Ahmed, Müslim,

Ebüdderda'dan).

Resulullah sallallahü aleyhi vesellem buyurduki: nefsim yedinde olan Allaha kasem ederim o, ya'ni «

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » Kur'ânın sülüsüne muadil olur, (Buharî, ve İbni Hıbban Ebu Seiydden).

Resulullah sallallâhü aleyhi vesellem buyurduki: toplanın, size Kur'ânın Sülüsünü okuyacağım, derken

toplanan toplandı, sonra nebiyullah sallallahü aleyhi vesellem çıktı « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ »

okudu, sonra girdi, ba'zımız ba'zımıza dediki: sanırım ona Semadan bir haber geldi, girmesine sebep o

oldu. Sonra nebiyullah sallallâhü aleyhi vesellem çıktı da ben, dedi: size Kur'ânın sülüsünü okuyacağım

demiştim işte o Kur'ânın sülüsüne muadil olur (Müslim Ebu Hüreyreden).

Herkim « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ » okursa Kur'ânın sülüsünü okumuştur.

(Taberânî, İbni Ömerden). Herkim bir kerre « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » okursa Kur'ânın sülüsünü

okumuş gibidir, iki kerre okursa Kur'ânın sülüsânını okumuş gibidir, Üç kerre okursa bütün Kur'anı okumuş

gibidir. (Râfiî; Hazreti Aliden). Daha bunlar gibi bir hayli rivayetler vardır.

Şu halde bunun vechi nedir? Bu hususta müfessirîn ve Ulemanın iki kavli vardır. 1) bir kısmı: murad

sevabı i'tibariyle değil, ma'nası i'tibariyle üçte birine muâdil olmasıdır. Demişler ve buna müslim hadîsinde

üç cüz'e taksim kaydiyle istidlâl eylemişlerdir. Ancak üç cüz'e taksim suretinde bir kaç vecih

söylemişlerdir ki başlıcaları şunlardır:

1- Kur'anın meanîsi üç ilme râci' olur: ilmi tavhid, ilmi teşri', ilmi tehzihi ahlak. Bu sûre ise son iki kısmın esas olan tavnidi eblâg vech ile mübeyyindir.

Sh:»6344

2- Denilmiştir ki: Kur'an bir bakıma akaid, ahkâm kısas bu üçünü müştendir, bu Sûre ise hep akaide müte'allıktır.

3- Gazâlî Cevahirde demiştir ki: Kur'andaki ulûmun anahatları üç nevi' ilimdir: mebde'e ilim, meâde ilim, bu ikisi arasındaki sıratı müstakîme ilim, mebde'e aid demek olan bu Sûre onun sülüsüne muadil demek

olur. Fakat bizce bunda nazar vardır. Zira Allah sade meb'deden ibaret değil, «evvel ve âhir» dir. Hem

meb'de hem mead « **وَالِيهِ تَرْجَعُونَ** » dur, sıratı müstakîm de doğrudan doğru ona götürün yol

olduğundan samediyetin gayei maksud olması ma'nasında merciiyyet ile beraber ona da işaret vardır. O

halde bu taksime göre bu Sure hepsine muadil demek olur.

4- Bir de denilmiştir ki: Kur'andaki metalibin en büyükleri kendileriyle iman ve islâmın husule geleceği üç asıldır ki bunlar Allaha ma'rifet, Peygamberin sıdkını i'tiraf, Âhirette Allahın huzurunda kıyame i'tikaddir. Bu Sûre bu i'tibar ile onun sülüsüdür. Daha bunlardan başka vecihler de söylenmiştir, ve denilmiştir ki her hangisi olursa olsun sülüs rivayetiyle küllüne muadil olmak rivayeti arasında tenâfî de yoktur, çünkü tevhid bunların hepsinin aslı ve maadası onun vesâlidir. 2) Diğer bir kısım Ulema da murad sevab i'tibariyle sülüsüne muadil olduğuna kail olmuşlardır. Hadîslerin zâhiri bu olduğunu söylemişlerdir. Buna i'tiraz olunarak denilmiştirki: Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem her kim Kur'an okursa her harfına on hasene vardır. Buyurmuş olduğundan tamamıyla Kur'an okumanın sevabı bu Sûrenin sevabına nisbetle kat kat fazla olacağı aşikârdır.

Buna da şöyle cevap verilmiştir: Kur'an okuyan için iki türlü sevab vardır: birisi her harfine göre verilen tafsîli sevab, birisi de hatim sebebiyle cümlesine birden

Sh:»6345

verilen icmalî sevabdır. « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » okumanın sevabı Kur'anın hatim sevabının

sülüsüne muâdil demektir. Yoksa tafsîline değil. Bunun misali netekim bir kimse birine bir ev yaptırmak için ücret olarak yevmiyye mu'ayyen bir mıkdar meblâğ kararlaştırır, binâyı bitirdiği zaman da yevmiyye ücretinden başka bir de bahşiş verir. Buharî şerhi Kirmanîde derki: bütün Kur'anın sülüsünü okumak sade bu Sûreyi okumaktan elbette daha meşakkatlidir, o halde onun hukmü onun hukmüne nasıl müsavî olur? denilirse, sülüsün kiraeti sevabı on katıyledir. Berikinin sevabı ise onun bir katıdır, teşbih aslındadır, ziyadesinde değildir, dokuzu ziyade meşakkat mukabilindedir **اه**. Şihabî hafacî buna ilişerek demiştir ki: kelâmullahın meanîsine nazar, âyâtını tedebbür eyliyen için olan sevab başka, anlamıyarak okuyan için olan sevab başkadır. Murad: her kim bunu edâsının hukukuna riayet ederek ve ince ma'nalarını anlıyarak okursa böyle teemmül ve tedebbür ile okuması Kur'anın ma'nalarına bakmadan sülüsünü okumağa muâdil yahud ma'rifetullaha ve tevhide ta'alluk etmiyen sülüsünü okumağa muadildir, demek olmalıdır. Zira eşrefi meanî eşrefi elfazdan ba'zısına zamm olununca o cins elfazdan bir çoğuna muâdil olmakta garabet yoktur. Meselâ en nefis cevahirle murassa' on miskal vezninde bir altın levha bin miskal ve daha ziyade altına müsavî olabilir **اه**.

Âlûsî de derki: Allah tealânın mahzı keremiyle çok bir meşakkat olmiyan ba'zı ibadetler yine o cinsten kat kat meşakkatlı olanların sevabından daha çok bir sevab tahsîs buyurmuş olmasına mâni' yoktur. Netekim

ba'zı zamanlarda, bazı mekânlarda bir ibadete diğerlerinden fazla sevab tahsîs edilmiş, ve hattâ aynı ibadet ba'zısında vâcib ve ba'zısında haram kılınmıştır ki, bunun hepsinde ancak Allahın kendi bildiği hikmetler vardır, bu da onlardan farklı değildir, binaenaleyh her ne suretle olursa olsun bu

Sûreyi

Sh:»6346

okuyana aynı Kur'anın bu Sûreyi müştemil olmanın bir sülüsünü aynı suretle okuyanın sevabı kadar bir sevabın mahzû fadl olarak tahsîs buyurulmuş olması istib'ad olunmayıp hikmeti tahsîs, ilmi ilâhîye tefvîz olunmak gerektir, İbni Abdilber de «bu mes'eled e sükût, kelâmdan efdal ve eslem» olduğunu söylemiştir

اه . Filvaki en sâlim olanda budur, bununla beraber Keşşafın ihtarı da mühimdir.

Bütün bunlardan sonra fikri acizâneme sânih olan da şudur: ta Sûrei fatihada besmelenin başında beyan ettiğimiz vechile ilmi Kur'anın mevzu'u, ülûhiyyeti haysiyyetiyle Allah tealâdır, ya'ni Allah tealâ ile mahlûkatı ve bâhusus zevlukul ve bilhassa insanlar beyninde bir taraftan ülûhiyyet ve bir taraftan ubudiyyet demek olan nisbeti ilâhiyye ve rabbanîyye i'tibariyle Allah tealâdır. Fatiha, başında bunu

mübeyyin olduğu gibi bu Sûre de Allah teâlânın kendi bir târifi olmak itibariyle bütün ilmi Kur'ânın kaim olduğu müsnediileyhi mübeyyindir. Bu haysiyetle bu Sûre Fatîha gibi bütün Kur'ânın bir hulâsası ve binaenaleyh muadili demektir. Sonra Kur'ânın mecmuu Fatîhası, ortası, hatimesi olmak üzere üç kısım demektir ki bu mülâhaza Gazâlînin noktai nazarına müşabihtir, Fatîha ma'lûm ki ümmülkitab olan elhamddir. Hatime de İhlâs ile mu'avvizeteyndir. «

قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي

» hadîsi kudîsinin delâleti üzere Fatîhanın yedi âyeti Allah ile kulu beyninde olarak iki kısma öyle bir taksim ile taksim buyurulmuştu ki, bundan üç

kısım husule gelmiş oluyordu; birinci kısım üç âyet ile yalnız Allaha aid, ikinci kısım bir âyet «

أَيَّاكَ نَعْبُدُ وَأَيَّاكَ نَسْتَعِينُ

kullara aid. Hatîmede de üç Sûrenin birincisi olan « قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ » yalnız Allaha aid, «

قُلْ أَعُوذُ

bütün Kur'ânın nisfina, bir bakıma da üçte birine mu'adil demek olur. Şu hâlde bunların ma'nalarındaki

incelikleri ve münasebetleri duyabildiği

kadar duyarak okuyanlar o nisbette tafsilen muâdil sevablara nâil olacağı gibi, ma'nasını anlamaksızın

icmâlen iman ile okuyanlar da o nisbette icmâlen muâdil sevablarına nâil olurlar. Nazım, haddizatında

ma'naya dâil olduğu, hurufa göre sevab da nazmın tilâvetine aid bulunduğu için mevud olan sevabdan

elbette hafî olmaz, « مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امْتَالِهَا » va'diyle bir harfe on

sevab veren Allahın bir ihlâsa da diğerlerinin tamamına veya nısfına veya sülüsüne muâdil sevab

vermesine mâni' bulunmadığı gibi böyle tahsîsatı ilâhiyye de «

﴿يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ . ﴿وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ » hükümlerinden başka

sebeb de aranmaz. İhlâsa mukarin olarak ma'nayı anlamağa ve sonra mucebince amel etmeğe çalışmak

da ayrıca birer hasene olduklarından dolayı şübhe yok ki onların sevabı da munzamm olunca ecir, daha

yükselir. Ve işte tefsir ve me'al ile ma'nayı ve ahkâmı anlamağa ve anlatmağa çalışmadan da matlûb budur,

ve bu Sûrenin fezailine dair daha bir çok hadîslerde merviydir, içlerinde kavî olanlar da zayıf olanlar da

vardır. Ba'zıları bunun Kur'andaki Sûrelerin efdalı olduğunu da söylemiş ise de, Fatihanın her namazda

okunması vâcib olduğu « لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ » buyrulduğu halde bunun

öyle olmaması ona mânidir denilmese bile muvafık da değildir.

Âlûsî derki: bunun hakkında varid olan ehadîsi sahîha fadlına kâfidir, hattâ Kur'andaki Sûrelerin efdalı

bile denilmiştir. Buna Müsnedi dârimîde Ebu mugîreden, Safvani külâfiden rivayet olunan şu hadîs ile

istidlâl edenler de olmuştur. Şöyle ki: bir adam «Yaresulallah! Kur'anda hangi Sûre a'zamdır?» dedi, «

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ buyurdu, yine Müsnedde Muâzibni rifa'a ve Üseyd ibni Abdirrahman

tarikleriyle Ukbe ibni âmirden: demiştirki: Resulullah sallallahü aleyhi vesellem bana: Tevratta ve İncilde ve

Zeburda ve Kur'anı azîmde bulunan Sûrelerin hayırlısı üç Sûreyi öğretelim mi sana? buyurdu, evet, dedim,

bunun üzerine bana

Sh:»6348

«

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ . ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ﴾ . ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾ i okuttu, sonra da buyurduki: ya ukbe, sen bunları ve Tebbeti bir gece unutma

hepsini oku, Tirmizî de bu hadîsin bir kısmını rivayet etmiş ve Hasen demiştir. Maamafih bu, Kur'andaki

Sûrelerin mutlâka efdalı olduğuna delâlet etmez, belki efdal olanlardan olduğuna delâlet eyler. Kur'an

Sûrelerinden birini diğerinden efdal demeyi tecviz etmeyen, yani aralarında fazilet farkını inkâr edenler

olmuşsa da İbni hassad demiştirki, bu babda varid olan nususun kesreti ile beraber fadilde ihtilâfî inkâr

edene taaccüb olunur. Tafdile kail olanlar da vechini beyanda muhtelifirler: Ba'zısı demiştirki: fadıl, nefsin intikalâtı ve evsafı ulâyı tedebbür ve haşyeti i'tibariyle sevabın büyüklüğüne ve tazaufüne raci'dir, diğer taraftan da denilmiştir ki: hayır zati lâfza raci'dir. Çünkü Sûrei ihlâsın tezammun ettiği meselâ vahdaniyyet ve sıfatı ilâhiyyeye delâlet, meselâ Tebbette mevcut değildir, binaenaleyh tafdil ancak meanii acîbe ve kesreti iledir halîmî de beyhekîden şöyle nakl etmiştir: âyât ve süver beyninde tafdilın ma'nası müteaddid şeylere raci'dir: birisi onunla amel diğeriyle amelden evlâ ve nâs için lâzım olmaktadır. Bu cihetle emir ve nehi ve va'd-ü vayıd âyetleri kısas âyetlerinden daha hayırlıdır denilir. Çünkü kıssalarla ancak emr-ü nehyin, inzar ve tebşirin tekidi matlûbdur, nâs bunlardan müstağnî olmaz, kısastan ba'zan müstağnî olabilirler. Onun için usul kabîlinden olan ve nâsa daha lâzım ve daha fâideli bulunanlar onlar hakkında tebeî olanlardan daha hayırlı olur. İkincisi, Allah tealânın esmâsını ta'dad ve sıfâtını beyan ve azamet ve celâline delâlet eyliyen âyetlere bunları müştamil olmyan âyetlere nazaran kadri daha âlf şanı daha yüksek ma'nasına efdal denilir. Üçüncüsü, bir Sûre bir Sûreye, bir âyet bir âyete nazaran daha hayırlı denilmek şu ma'na ile olur ki: bunu okuyan kimse okumakla uhrevî olan ilerideki sevabdan maada peşin bir

fâide ve tilâvetiyle husule geliverecek bir ibadet iktisab edivermiş olur. Meselâ Âyetelkürsî, İhlâs, mu'avvizeteyn gibi ki bunlarda Allah tealâyı yüksek sıfatlarıyla zikir bulunduğundan bu zikirin fadlına ve bereketine i'tikad ve itmi'nan ile bunları okuyan kimse kıraetiyle derhal korkulan bir şeyden ihtiraz ve Allaha i'tisam fâidesini hemen iktisab etmiş ve tilâvetiyle Allaha bir ibadet yapmış olur. Hukûm âyetlerine gelince bunların nefsi tilâvetiyle hukûm ikame edilmiş olmaz, ancak ona ilim vakı' olur. Bir de şu ma'na ile bir Sûre bir Sûreden efdal denilirse, Allah tealâ onun kıraetini diğerlerininkinin kat kat kıraeti gibi kılmış ve ona diğerlerine vermediği sevabı vermiştir. Her ne kadar onun bu dereceye bâliğ olmasına sebep olan ma'na bize zâhir olmasa bile... ki bunun nazîri ezmine ve emkinenin tafdilinde söylenildiği gibi te'abbüdî olan tahsisatı ilâhiyedir. Hasılı, bu vecihlerin her hangi birisi i'tibariyle tafdil hepsinin kelâmullah olması

i'tibariyle müsavî ve ona nisbette müttehid olmalarına münafî olmaz. hepsi de «

كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيٍّ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

Korunacak insanlara hidayet olmak üzere inzal buyurulmuş olan kitabullahın «

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ . ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

» fâtihasıyla il'ânı tevhid ve iyfayı risalete başlamış olan resulullahın nihayet va'di sıdk üzere atai Kevser ve feth u zaferle tesbih ve hamd ederek rabbının likai mağfiretine iren şanı Muhammedîsi ile husni akıbeti ve ona bugz edenlerin, zıddına gidenlerin Ebu Leheb ve karısı gibi nare giden akıbeti elîmesiyle husranı anlatıldıktan sonra bütün şirk şâibeleri kesilmek ve Nasâranın Hazreti İsa hakkında düştükleri yanlışlığa düşülmemek lüzumu, ve hepsinden gayei maksad ma'rifetullah olduğu ve şerik ve nazîrden ve zidd-ü rakîbden münezzehtir olmak ancak Allaha mahsus ve bütün mâsiva ona muhtac. Evvel ve âhir onun ehadiyyetinde fânî ve müstehlek ve ancak onun

Sh:»6350

samediyetiyle kaim bulunduğu hâtime olarak hakkalyekîn tesbit edilmek üzere bu Sûrei celilede sirri tevhid her şâibeden ârf, her şübheden azade halis bir iykan ile ta'lim ve telkin olunarak Allah tealânın doğurmaz, doğurulmaz ve hiç bir vechile küfvü bulunmaz ehadiyyet ve samediyet ile tanınması lüzumu bildirilmiştir, o halde Peygamber dahî dahil olmak üzere bütün âlemîn ve bilhassa zevilukul için mahlûkatın meratibinde yekdiğerine karşı olan şerlerden onun samediyetine sığınmaktan başka bir selâmet çaresi

olmayacağı aşikâr olmakla Fâtihadâ « **اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اِهْدِنَا** »

buyurulduğu gibi hâtime de o samediyetin hukûm ve ma'hasını bir beyan olmak üzere bu ihlâsın

akıbinde âfakî veya enfûsî her hangi bir şer karşısında son çarei selâmet ona esmaî husnâsiyle iltica

ederek sığınmaktan ibaret olduğu bervechi âfî biri âfakî biri enfûsî iki sığınma Sûresi olan «mu'avvizeteyn»

ile son emr olarak tebliğ ve ferman buyurulmuştur.